

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра культурології

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь – магістр

на тему:

**“ЗМІНА ГЕНДЕРНОГО КОНСТРУКТУ В УКРАЇНІ ПІД ВПЛИВОМ
ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
ЧЕРЕЗ АНАЛІЗ ВІДЕО НА МЕДІА ПЛАТФОРМИ ТІКТОК”**

Виконав студент 2-го року навчання,
Напряму підготовки 034 Культурологія
Гавура Віталій Сергійович

Наукова керівниця:
Тимчук Н. В.
кандидатка культурології,
старша викладачка кафедри культурології

Рецензентка:
Марценюк Т.О.
кандидатка соціологічних наук,
доцентка кафедри соціології НаУКМА

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____
« _____ » _____ 2023 р.

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Гендерні практики, які випрацьовуються присутніми візуальними образами.....	8
I.1. Гендер як змінна соціокультурна характеристика	12
I.2. Військові-чоловіки та військові-жінки, виклики гендерованих програм.....	19
I.3. Риторика засудження чоловіків, які уникають мобілізації або виїхали за кордон. Солідаризація та формування чоловічої ієрархії.....	36
РОЗДІЛ II. Як спільна травма об'єднує та провокує зміни	45
II.1. Трансформація сприйняття тілесності в умовах повномасштабної російсько-української війни	46
II.2. ЛГБТК+ спільнота як рушійна сила соціокультурних змін гендерних моделей	54
ВИСНОВКИ.....	64
БІБЛІОГРАФІЯ.....	67

ВСТУП

Повномасштабна російсько-українська війна окрім існування в реальності кожного українця і українки активно заповнила локальний та міжнародний віртуальні простори. Тут вжито конструкцію “війна заповнила” замість “новини про війну”, адже це більше, ніж новини.

Трагедія, яка охопила мільйони людей, стала доступною для перегляду всьому світові: від камер спостереження до мобільних телефонів, від дронів до камер нічного бачення. Усе потрапляє в Інтернет. Далі відбувається процес віддзеркалення даних у зворотному напрямку. Тобто, фіксуючи реальне, стаючи віртуальним, біт інформації знову конвертується у реальність, тільки тепер змінену під впливом віртуальності. Так, зокрема, формується дискурс знання. Особистість стає носієм та транслятором наративу “ми”, а не “я”, тобто говорить від імені суспільства або держави, повторюючи тези, які декілька разів почула та в які повірила. Тим не менш, постулювання тих чи інших переконань у медіапростір можуть іти на супротив загальноприйнятій думці, і саме особиста інтенція, сукупність особистих переживань, вражень та чинників оточення може штовхнути людину на створення контенту, відстоювання принципів, в які вона вірить і які стали предметом аналізу в межах даного дослідження.

Актуальність. Незважаючи на архаїку війни як явища, вона втручається в сьогодення, яке функціонує за своїми правилами. Україна сьогодні – це жива матерія, яка розвивається, в якій дискутують і сваряться, постійно провокуються розмови про права жінок, етнічні громади, влаштовуються марші рівності, марші жінок, політичні мітинги, запроваджуються петиції. Українське суспільство – це суспільство, яке пережило анексію Криму, гібридну війну на Сході України, реформи, демократичні вибори, пандемію. І раптом у цей локомотив, який несеться з неймовірною швидкістю, втручається повномасштабна війна: архаїчна, жорстока та страшна. Але прагнення людей

до сучасних понять свободи та рівності нікуди не зникає. Тим не менш, суспільство продовжує чітко гендеруватись – розділяти на чоловіків та жінок. Тепер чоловікам не дозволяється виїжджати за кордон, їх не пускають у переповнені потяги евакуйованих людей, для них окремі черги на вокзалах. Тіло чоловіка починає розглядатись як таке, що повинно використовуватись для захисту інших, принести себе в жертву. Натомість жіноче тіло визначається як слабке, прирівнюється до дитячого та тіла літньої людини, потребує захисту. Важливо відслідкувати процеси, за яких наше суспільство трансформується сьогодні, і, можливо, за ширмою консервативного програмування гендерованих звичок, стануть явні більш неочевидні зміни в українському суспільстві. Коли може здаватись, що Україна неминуче прямує до гендерованого полярного детермінізму, варто зосередитись та проаналізувати те, як люди рефлексують на цю тему, які дискурси вони формують.

Ступінь наукової розробки. Однією з найпомітніших робіт по розробці гендерної теорії є робота Майкла Кіммела «Гендероване суспільство», в якій досліджено історію цього поняття, наведено приклади актуальних наукових досліджень та простою мовою пояснено, як гендерні практики, впроваджені в соціум, функціонують та змінюються. Також варто приділити увагу до роботи Джудіт Батлер «Гендерний неспокій. Фемінізм і підрив ідентичності», в якій авторка описує процеси трансформації жіночого гендеру та до роботи спільного авторства Марії Маєрчик, Ольги Плахотнік та Галини Ярманової «Гендер для медій». Для пояснення теорії та гендерної термінології використано роботу Тамари Марценюк «Гендерна рівність та недискримінація на практиці». Для культурологічного аналізу ТікТоку як одного з медіумів сучасної візуальної культури важливим джерелом є праця Ольги Брюховецької «Візуальний поворот у культурі і культурології». Також важливим для теоретичного розуміння реальних процесів, які досліджено через призму ТікТоку, є звернення до роботи Сандри Ліпсиц Бем «Гендерні лінзи: трансформація дебатів про статеву нерівність», а також роботи Лариси

Наливайко та Ірини Грицай «Основи теорії гендеру...». Але головним джерелом є «польові» спостереження і підбір найбільш ємніших та показових медіаматеріалів з платформи ТікТок, які можуть проілюструвати тему даного дослідження.

Об'єктом дослідження є вплив повномасштабної російсько-української війни на реконструкцію гендерних програм в українському суспільстві, а **предметом** дослідження є трансформація понять «чоловік» та «жінка» у мілітаризованому суспільстві на основі аналізу відео на медіа-платформі ТікТок.

Мета дослідження – осягнути ті фундаментальні процеси, які відбуваються в українському суспільстві у площині гендерних модифікацій, певним чином розвіртуалізувати війну на темі гендеру, простежити його зміни в українському суспільстві під час повномасштабної російсько-української війни (період – від червня 2022 року до квітня 2023, адже саме в цей час починається активна дискусія в інтернеті про гендерні моделі).

Для розкриття теми дослідження у роботі поставлено наступні **завдання**:

- проаналізувати зміни сприйняття тілесності в суспільстві, яке переживає війну;
- прослідкувати, як формується різна гендерна практика між жінками та чоловіками у спільних умовах існування всередині української армії;
- зазначити основні ризики формування дискримінаційних практик до окремих груп чоловіків в українському суспільстві;
- відслідкувати практики боротьби з гендерною стигматизацією на прикладі ініціатив ЛГБТК+ спільноти.

Методи дослідження. Крім загальнонаукових методів спостереження, аналізу та синтезу, дослідження носить міждисциплінарний характер. Для кращого розуміння медіаматеріалів потрібно враховувати методи і підходи соціології, історії, теорій медіа, образотворчого мистецтва, кіно.

Суспільство як організм відіграє велику роль у формуванні гендеру, а історичні події – у його змінах. Зміни у воєнному суспільстві – це комплексне та складне явище, яке потребує часу на рефлексію. Таким чином, методологічною основою дослідження є розгляд відеографічних матеріалів, завдяки яким можна виявити закономірності та протиріччя, сформулювати тези та зробити висновки.

У даному дослідженні не є важливим, хто саме говорить у тому чи іншому відео, до уваги взято саме дискурс, учасником якого є спікер/ка. Важливо відмітити, що розгляду долучено тільки україномовні відео, які потрапили в рекомендації ТікТоку, тобто стали «вірусними» та вже є популярними, а отже – доступними широкому загалу глядачів, і висловлюють думку, яка знаходить підтримку значної частини суспільства, яке користується ТікТок. Проте також розглядатись і непопулярні відео, в яких відбувалась дискусія на більш неочевидні та складні теми. В обох випадках акцент зроблено саме на тому, про що йде мова, а не від імені кого.

Складним методологічним завданням було втримати у полі зору загальне соціальне тло, в якому перебувають українці сьогодні. До аналізу долучено не тільки відео, що напряду пов'язані з війною (відео військових/хроніка війни), а й ті, в яких спікерами/ками є цивільні люди, ситуації відбуваються без акцентування на воєнному часі, але в яких можливо відшукати зв'язок між війною та дискурсом, що сформувався, і яких змін зазнала структура гендеру в українському суспільстві під час повномасштабної російсько-української війни.

Важливим методологічним завданням є діалог з аудіовізуальними творами, в яких закладені висловлювання різних точок зору: протилежних одна від одної, або тих, що повторюються від відео до відео, нагадують вулик, що гудить, формулюючи запит на суспільну реакцію. Дане дослідження дасть змогу осягнути масштаби соціокультурних зсувів гендерних моделей та, зрештою, підштовхне до роздумів щодо процесів, які чекають українське суспільство в майбутньому.

Наукова новизна визначається тим, що в дослідженні проаналізовано гендерні моделі через найбільш популярну та актуальну відео-платформу, що є джерелом і простором для суспільних дискусій щодо гендерної проблематики в умовах російсько-української війни.

Структура роботи. Робота складається з двох розділів. Перший містить три підрозділи, другий розділ поділяється на два підрозділи. Бібліографія нараховує 57 одиниць.

РОЗДІЛ I. Гендерні практики, які випрацьовуються присутніми візуальними образами.

Дослідити гендерні процеси у суспільстві можна декількома шляхами: провести соціологічне опитування, влаштувати науковий експеримент, зробити мистецький акт, який, безумовно, не буде носити наукового характеру, але як дослідження теми може виявитись надзвичайно влучним. В даному ж дослідженні було обрано шлях аналізу популярного контенту, спроба використати бізнес-ідею, яка виникла на Далекому Сході, в якості архіву культурного відбитку часу, який нестримно використовує візуальне, не боючись виявитись поверхневим або непотрібним. ТікТок готовий заповнити все зображеннями на три секунди. Лише три секунди продовжувалось відео на початку появи застосунку в онлайн-магазинах для смартфонів (згодом з'явилися опції знімати п'ятнадцять та тридцять секунд, і ще згодом – три хвилини).

За три секунди автор/ка встигали показати щось дуже влучне та зрозуміле. Візуальне повинно бути їдким, смішним та актуальним, адже мета того, хто його створює проста – стати поміченим і здобути популярність. Чий візуальний ряд переможе? Чия думка буде донесена та сприйнята? Візуальне бореться за увагу глядача, чіпляється йому в очі, прикидається другом або вчителем. Варто з насторогою пам'ятати, що певним чином «наше уявне, наше переживання і розуміння життя і суспільства змінюється, якщо на рівні повсякденного досвіду нас постійно омивають потоки медіалізованих, детериторіалізованих, деконтекстуалізованих і дематеріалізованих зображень, об'єм і охоплення яких важко уявити ще сто чи навіть п'ятдесят років тому» (Брюховецька, 2018, с. 130).

Але ТікТок приваблює своєю різноманітністю та ефектом лотереї: куди сьогодні можна потрапити? (Тобто, яке відео потрапляє у рекомендації у той день, коли користувач запускає додаток). Те, що актуальне сьогодні, завтра

ніхто не згадає, і як в таких умовах гендероване суспільство може випрацьовувати нові та сталі вимоги до чоловіків та жінок?

Ідеї гендеру живуть набагато довше одного дня і дискусія довкола них не вчухає. Ця дискусія напівміфічна та політична, адже питання гендеру тісно пов'язані з питаннями екзистенційного характеру для людини: як самовизначитись, соціалізуватись, сподобатись іншим.

У Вікіпедії можна дізнатись, що ТікТок – це соцмедійний застосунок, який створено в Китаї компанією ByteDance. За допомогою цього застосунка можна створювати та поширювати відеофайли та онлайн-трансляції. ТікТок почав працювати у вересні 2016-го року і станом на 2023 рік є найпопулярнішою платформою для коротких відео на території Азії (Wikipedia, 14.11.2022). На платформі зараз вже нараховується більше мільярда користувачів з усього світу (Vabel, 22.05.2023).

Поєднуючи в собі різні способи побудови візуального (відео, фото, текст, графічні ефекти), а також активне використання монтажу з шумами та музикою, ТікТок влучно потрапляє у масову аудиторію, адже є продовженням розвитку технологій; може ставати інструментом мистецтва, і, як наслідок – побудови художнього візуального образу. Образ цей впливає та непокоїть, він присутній та дієвий, постійно набуває нових значень або втрачає їх. Візуальне перебуває в нескінченному потоці інтерпретацій і постійно присутнє, «образ, стверджує Дерріда, не є просто «ослабленою репродукцією того, що він імітує», як у платонівській традиції мімезису, але володіє власною силою якраз тому, що він чинить опір логіці буття – хоча він не присутній, він здійснює певну владу рухати і зворушувати» (О. Брюховецька, 2018, с. 148).

ТікТок доступний всім і кожному, і якщо користувач дотримується політики обмежень даної платформи (не публікує зображення оголеного тіла, сцени насильства, заклики до жорстокості), то може набирати мільйони переглядів і здобувати популярність. З нарощуванням аудиторії на персональній сторінці можна говорити про будь-що, ставати інфлюенсером, тобто лідером думок, форматором та реформатором суспільних дискусій.

На прикладі цієї соціальної мережі можна відслідкувати – які процеси відбуваються з гендером. Це майданчик для виявлення безлічі дискурсивних влад; галерея варіантів того, як можна побудувати і яскраво висловити будь-яку думку та зробити її популярною. ТікТок як соціальна мережа чи стримінгова платформа здатен змінити думку респондента, її/його настрої та стиль життя. Він формує інформаційне поле, підбираючи певній категорії глядачів конкретні рекомендації до перегляду відео, засновуючи їх на вподобаннях користувача.

Як явище «нових медіа» та поєднання різних каналів публічної комунікації (зображення, текст, голос), ТікТок наближений до відео-арту. В середині ТікТоку вільно існують різноманітні методи побудови відео (або серії фотографій), на цій платформі монтаж та зйомка відкриті до експериментів та постійно змінюються. Одна з яскравих характеристик типового ТікТок-відео – різка зміна відео в певний такт музичного супроводу. У декілька натискань в налаштуваннях додатку можна підібрати ефекти, змонтувати відео з текстом, додати маску, накласти музику чи звуки і таким чином створити авторське висловлювання. ТітТок – це набір різноманітних медіумів побудови висловлювання, і якщо підрахувати, то вийде декілька сотень варіацій того, як можна зробити аудіовізуальний продукт у застосунку. По ходу дослідження буде представлено більше прикладів про різні види відео, які існують на платформі, але основний, найпопулярніший, “класичний” метод – це поєднання трьох медіумів – відео (зазвичай записане на фронтальну камеру), текст, який повторює сказане у відео та звуковий/музичний супровід, влучно підібраний до суті відео. Ще один популярний вид – це коли монтується два або більше відео, які ритмічно змінюються під музику.

Відео-контент заманює та відволікає, колихає уяву та впроваджує нові сенси у життя людини. Достатньо лише зупинитись на відео, яке потрапило у рекомендації та придивитись. І поки глядач слідкує за рухомим зображенням, воно змушує його мовчати, дивитись і слухати. Такі медитації можуть випрацьовувати достатньо сталі переконання. Не добре, якщо глядач

потрапляє у поле впливу маніпуляторів та людей, які голосно виголошують порожні промови, не даючи оцінку їм наслідкам і таким чином сприяють стигматизації та консерватизації в питаннях, наприклад, маскулінності чи фемінності.

Візуальне присутнє і воно впливає. Масштаби впливу – опосередковані. Але після перегляду відео, деякі речі стають зрозумілими та очевидними, про інші – люди сперечаються у коментарях, підписують петиції, виходять на мітинги. Якісь відео вражають своєю жорстокістю та спонукають людей донатити на армію; відео може стати свідченням воєнного злочину, надихнути на волонтерство, розчарувати та вплинути на ментальне здоров'я глядача; відео може стати фіксацією останнього моменту життя солдата з передової або моментом його найбільшого щастя, коли він заїжджає в деокупований Херсон (b_o_m_b_u_s_h_k_a_r, 11.11.2022) та вихоплює з реальності пару секунд того, як люди тягнуть руки і ридають, вітаючи його. Солдат знімає це криво, на телефон, визираючи з БМП, але у цьому розмитому відео можна відчути справжній кінематографічний образ – ейфорія вижившого, відродження чи біль втрати. Відео втручається у життя людини, закарбовується в пам'яті. Глядачі засвідчують подію, привласнюють її собі. І, певно, з часом, для їх пам'яті все стане фрагментарним, напіврозмитим, не чітким. Відео сплутаються з реальністю і буде не важливо, що потрапляло на зіницю їх ока – пласке зображення на екрані телефону чи подія в реальності.

I. 1. Гендер як змінна соціокультурна характеристика

Для того, аби вибудувати дослідження, спираючись на конкретні терміни гендерних студій, варто зазначити їх перелік. Для цього звернемося до роботи Тамари Марценюк «Гендерна рівність та недискримінація на практиці», в якій авторка наводить цитату з «Глосарію і тезаріусу Європейського інституту з гендерної рівності», де гендер визначається як «соціальні характеристики та можливості, пов'язані з буттям жінкою або чоловіком, зі стосунками між жінками та чоловіками, дівчатами та хлопцями, а також із відносинами поміж жінками та відносинами поміж чоловіками» (пер М.Бабак, 2021, с. 30). Виходячи з цього визначення можна побачити, що гендер визначається саме як соціальний конструкт, який вибудовується всередині суспільства у певний період часу під впливом різноманітних обставин. Т. Марценюк зазначає, що сучасні теорії гендерних відносин наполягають на тому, що ті відмінності, які присутні між жінками та чоловіками не є біологічними, не мають вродженого підґрунтя, а є такими, що були набуті людиною протягом життя, навіть більше того – були «приписані» людині соціумом (Т. Марценюк, 2021, с. 19).

Всередині гендерних досліджень науковці звертаються до понять маскулінності та фемінності, описуючи різноманітні прояви гендерних моделей. Фемінність і маскулінність – це так само соціальні конструкти, «уявлення про те, що означає бути чоловіком або жінкою» (тут і далі Т. Марценюк, 2021, с. 20-21). У цих уявленнях є ряд сталих характеристик, які хоч і змінюються від епохи до епохи та мають відмінності в залежності від країни чи навіть окремого регіону, у більшості випадків схожі. Так, наприклад маскулінність у парадигмі патріархальності має міцний зв'язок з «силою, владою, мужністю, витривалістю, агресією, неемоційністю, орієнтацією на успіх», а фемінність є нічим іншим як протилежністю до таких понять, адже в цій же патріархальній парадигмі її пов'язують з «емоційністю, чуйністю, слабкістю, залежністю».

Також варто зазначити, що у підрозділі «ЛГБТК+-спільнота як рушійна сила соціокультурних змін гендерних моделей» буде розглянуто проблематику квір-студій, які «охоплюють ширший об'єкт дослідження (категорії людей, які не вписуються в традиційну норму «жіноче-чоловіче»), критикують гетеронормативність».

В Україні склалась певна політика поведження себе в суспільстві, вибудувались гендерні практики. Самі по собі такі практики змінюються в певних проміжках часу під впливом різних факторів (вступ до міжнародних декларацій, суспільно впливові скандали, зміни законів, зміни поколінь). Зараз найвпливовішим фактором стала повномасштабна війна.

Саме гендерна практика сьогодні зазнає суттєвих змін, і ці зміни, видаючись різкими та випуклими, привертають увагу. Про що говорять українці сьогодні? Чоловіки “мусять” іти на передову, жінки “мусять” чекати їх з війни чи оплакувати їх смерть, а якщо хочуть приєднатись до чоловіків на фронті, мають дізнатись – не всі воєнні професії будуть їм доступні. Незалежно від гендеру, привабливість людини вимірюється рівнем патріотичності та залученості у боротьбу з росіянами, а непривабливими рисами стали, наприклад, “російськомовність”. Одразу варто привести до прикладу відео, яке хоч і носить гумористичний характер, є цікавим з точки зору того, як зображена сама ситуація: хлопець приходить на побачення з дівчиною, з якою познайомився онлайн і каже: “Привіт, це ти Оріся Українівна?”, вона відповідає: “Привіт. А це ти Панас Мирний?”, він – “Слава Україні!”, вона – “Героям Слава!”, він – “Слава Нації!”, вона завзято кричить – “П***ць російській федерації!”, він – “Україна!!!”, вона – “Понад усе!”, він встає на одне коліно – “Виходь за мене!”, кінець відео (aliskander_gromovoy, 27.08.2022). Немов усе, що потрібно аби зрозуміти, що хлопець та дівчина підходять одне одному – це однакова політична позиція. Звісно, це скетч, жарт, перебільшення. Але цікаво те, як розставлені акценти у даній ситуації – близькість вибудовується через спільну травму.

Під час війни важливість того, на чому люди можуть зійтись та сподобатись одне одному зсуваються та трансформуються. Тепер неможливо подолати будь-які ідеологічні перешкоди та віддатись пристрасті і коханню. Громадянська позиція виходить на перший план і автори вищезгаданого відео заявляють – якщо потенційна партнерка/партнер ніякої позиції не має, то і говорити нема про що. Яке тут може бути кохання?! Стосунки та чуттєва сторона людської взаємодії відходить на другий план, позиція та спроможність цю позицію відкрито висловити та довести стають ключовими. В такому випадку не важливий контроль гендерно нормованої поведінки, головне – позиція людини. Вже не працює патріархальна парадигма, яка запевняє, що дівчата, як “берегині” інтимної сфери життя мають бути аполітичними та не залученими у громадські процеси, на відміну від чоловіків. Дівчата так само, на рівні з хлопцями стають інтегрованими у суспільне життя.

Натомість можна спостерігати як жінки-військові все ще переживають через свою «жіночність», знімаючи відео у військовій формі, але з гарно розпущеним волоссям, яскравим макіяжем та ігрово усміхаючись в камеру. Але на війні, коли жінки потрапляють у складні побутові умови, сама жіночність для них змінюється. Можна припустити, що фарбуються жінки саме для зйомки відео, наслідуючи стигматизований образ, чіпляючись за минуле, яке під час війни втратило свою актуальність.

Позиція жінок загалом, не тільки військових, у мілітаризованому українському суспільстві, складна. Жінки опиняються в ситуації постійного тиску, адже «з одного боку, жінки є жертвами ситуації, тими, хто страждає від війни і належить до вразливих груп, а також тими, на кого покладено основний обсяг роботи з догляду за дітьми» (Sarah D. Phillips, Tamara Martsenyuk, 10.05.2023, р. 4). Або ж долучаються до активної боротьби, адже «з іншого боку, жінки також є ініціаторами та учасницями опору: ті, хто має власну волю та бере активну участь у різноманітних заходах, спрямованих на підтримку зусиль опору» (Sarah D. Phillips, Tamara Martsenyuk, 10.05.2023, р. 4). Стикаючись з новими викликами, жінки формують новий тип фемінної

поведінки, який стає сталим в суспільстві і виявляється не «незахищеним» чи «вразливим», а переймає маскуліні риси, ідучи в розріз з патріархальною традицією, невід'ємною частиною якої є постійні вимоги до чоловіків та жінок: чоловіки “не мають права” боятись ворога, а повинні приховувати свій страх; ті чоловіки, які виїхали за кордоном – боягузи; жінкам надається право боятись, у той же час вони зобов'язані вірно чекати чоловіків з фронту, доки ті “мусять” героїчно воювати.

Разом із тим, враховуючи актуалізацію питань, пов'язаних з цивільними партнерствами, говорити про права ЛГБТК+ стає на часі. Через це у практиках гендерованого суспільства відбувається протистояння між консервативним та сучасним, особистим та ідеологічним. Іншими словами відбувається активний процес пошуку самоідентифікації, випробовування меж, за якими постають нові виклики і можливості для жінок і чоловіків.

Майкл Кімел писав у книзі “Гендероване суспільство”: “Наша гендерна соціалізація триває впродовж усього нашого життя. І, що не менш важливо, ми є активними учасниками своєї соціалізації, а не просто пасивними одержувачами культурних програм для належної гендерної поведінки” (М. Кімел, 2003, с. 113). Активність дій для чоловіків, визначається, наприклад, тим, що чоловік через те, що він військовозобов'язаний, має іти до територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Якщо ж чоловік проти такого гендерно маркованого ставлення до себе, він може записати відео про те, що не хоче іти ні в які центри комплектування, підняти дискусію на цю тему, або навіть розказати про можливості, законно чи ні, уникнути мобілізації.

Дівчина ж, наприклад, може підписати контракт з ЗСУ, знімати себе у військовій формі та хизуватись тим, що не побоялась подивитись страху в очі. Різні чоловіки та жінки в обставинах воєнного стану виявляють себе по-різному. У прив'язці до гендеру, цікаво відслідковувати як традиційно жіночне чи чоловічє, толероване в нашому суспільстві через телебачення, рекламні банери чи популярні книжки, змінюється. Джудіт Батлер,

розмірковуючи про гендер, писала, що гендер є комплексним утворенням, тотальність якого назавжди десь попереду, і яке ніколи цілком не є собою у якийсь окремо взятий відрізок часу (J. Butler, 1999, p. 22).

Сьогодні ті жінки та чоловіки, які не вписуються у гендеровані рамки, зазнають дискримінації. Звинувачення лунають в сторону чоловіків, які виїхали за кордон, також не менш популярною є дискусія про те, як чоловіки уникають отримання воєнних повісток та не згодні вступати у владні стосунки з державою, у той час як сама держава нестримно прагне записати їх до лав Збройних Сил України.

Цікаво, що професійні військові коментують цю ситуацію наступним чином: “Дуже маленький толк з отих всіх, кого зараз десь там в підворотні зловили, чи під магазином, чи ще десь, приволочили у “військкомат” і покликали в армію. Ну який з нього толк?” (spravzhniroekt, 06.04.2023) говорить чоловік у військовій формі, відповідаючи на питання у форматі інтерв’ю. Далі він продовжує: “Жоден поважаючий себе боєць, який роками несе світло і добро і стоїть на варті української держави, не захоче йти разом з тим, кого тільки що привезли мобілізованого і десь там навіть навчили в якомусь навчальному центрі чи в центрі комплектування. Чому не захоче? Тому, що не буде довіри” (spravzhniroekt, 06.04.2023). Різна мотивація та обставини, через які чоловіки опиняються в армії, провокує конфлікти всередині армійської спільноти та виклики маскулінності. Такі конфлікти спровоковані через непохитність держави слідувати усталеним намірам – виконувати поставлені задачі воєнного комплектування і небажання розглядати особисте бажання кожного чоловіка.

Кімел пише: “Для декого з нас стати дорослим чоловіком чи жінкою в нашому суспільстві означає плавний і майже безболісний процес переходу до поведінки та поглядів, які видаються нам близькими до самих кісток. А для інших набуття маскулінних чи фемінних рис – це як нескінченні тортури, як страшний сон, в якому ми змушені нещадно придушувати деякі складові свого «Я» на угоду іншим – або, просто, щоб вижити» (М. Кімел, 2003, с. 135).

Отже, всередині армійської спільноти виникають обставини, в яких чоловіки, які потрапили до лав армії не за власним бажанням, мають або змінити своє ставлення до служби на позитивне (певно, силою власної волі та самопереконавання), або вдало мімікрувати під інших чоловіків (добровольців, які опинились в армії за власним бажанням), копіюючи патерни їх поведінки, такі як «рішучість» та «сміливість» в бою.

Але якщо уявити собі, що велика кількість чоловіків на фронті лише прикидаються сміливими, то навряд чи можна було б говорити про успіхи воєнних кампаній, ініційованих українським Генеральним Штабом. Продовжуючи думку Кіммела, цікаво, що він наголошує: «Для більшості з нас життєвий досвід становить щось середнє між двома крайнощами. Серед складових нашого ества є такі, які нам подобаються і з якими нам важко розлучатися, а також такі, щодо яких ми відчуваємо, що змушені заради однієї з них жертвувати іншими. (...) Біологія надає сировину, тоді як суспільство й історія забезпечують контекст – той навчальний посібник, яким ми керуємося, вибудовуючи свою ідентичність» (М. Кіммел, 2003, с. 135). Якщо ж бажання не служити в армії є категоричним та непереборним, а чоловік все одно туди потрапляє, то знайти спільну мову у маскулінній спільноті чоловіків, які мають радикально інші погляди, може виявитись складною задачею, і тоді мімікрія стає питанням виживання.

Разом із тим, популяризується інший тип чоловіка – героя, воїна, сміливця, який не боїться ризикувати життям, взяти до рук зброю та піти на передову та який зазвичай приховує своє обличчя, перетворюючись на символ чоловіка-борця. Закривати обличчя – знайома звичка для військових, яка обумовлена питаннями безпеки. Але коли солдат знімає відео з прихованим обличчям, він перестає бути уособленим, конкретною людиною. Натомість він стає таємницею, яка захищає інших – «слабкіших», «незахищених», «уособлених». Він знає щось, про що не знають інші та ризикує своїм життям, аби захистити. Характерно, що «солдат з закритим обличчям» – образ, який

міцно закріпився за чоловіками, тоді як жінки переважно постають з відкритим обличчям.

Чоловіку-воїну усі почести, він – грецький напівбог, Одісей. Разом із тим варто зазначити слова Parsons, який зазначає, що у таких відносинах між чоловіком і соціумом є ризик негативних наслідків, зокрема – формування культу примусової маскулінності, адже «західні чоловіки проявляють особливу вразливість у тому, що стосується характерного для підліткового віку потягу до самоствердження у маскулінній поведінці й поглядах, яке може набувати різноманітних форм. Усім їм притаманна схильність до повстання проти усталених аспектів первісно інституційованої чоловічої ролі, яка полягає у свідомій відповідальності, у педантичному поважанні прав інших та лицарському ставленні до жінок. Самоствердження через фізичну доблесть з ендемічною схильністю до насильства, а, отже, й до воєнного ідеалу, становить найскладнішу й найнебезпечнішу потенційну можливість» (М. Кімел, 2003, с. 128). Опиняючись в умовах суспільного схвалення, причиною якого стала сила та сміливість чоловіка на фронті, він ризикує стати заручником таких обставин, асоціюючи вигірне положення в соціумі з насильством та показовою маскулінністю.

Отже, виявів чоловічності, їх відтінків та способів репрезентації є декілька, так само як і жіночих. Вони живі, мінливі, та відкриваються з різних сторін в умовах війни, адже “гендер – це щось більше, ніж атрибут індивідів; гендер організує й узасаднює поле, в якому перебувають ці індивіди. Інституції нашого життя – сім’ї, місця роботи, навчальні заклади – самі є гендерованими утвореннями, організованими з метою відтворення відмінностей та нерівності між жінками й чоловіками” (М. Кімел, 2003, с. 132).

У зв’язку з цим, важливо акцентувати увагу на тому, що структура української армії сьогодні демонструє відверту гендерованість, упередженість до жінок, водночас застосовуючи примусові інституційні практики до чоловіків. Вступаючи в активну взаємодію з цією інституцією, українці ведуть

себе по різному, керуючись гендерними парадигмами, на яких вибудувалась їх індивідуальність, конфліктуючи або погоджуючись з існуючими порядками. Гендер виявляє себе у зіткненні, він не є власністю індивіда, якоюсь «річчю», якою індивід володіє, а являє собою особливу «сукупність манер поведінки, зумовлених конкретними соціальними ситуаціями. А це означає, що гендер змінюється зі зміною ситуації» (М. Кімел, 2003, с. 140).

I.2. Військові-чоловіки та військові-жінки, виклики гендерованих програм

Говорити про те, що наразі в українській регулярній армії перебуває рівна кількість чоловіків та жінок, безумовно, не можна. Чоловіків у Збройних Силах України, у рядах національної поліції, прикордонної служби та добровольчих батальйонах значно більше. Тим не менш “50 тисяч жінок зараз працюють у різних військових структурах. З них 38 тисяч служить на військових спеціальностях. А серед цих 38-ми 5 тисяч перебуває на передовій” (Суспільне. Новини, 14.10.2022). Хоча кількісно є суттєва різниця, цікаво прослідкувати ті процеси, які відбуваються всередині чоловічих спільнот та жіночих окремо та ті точки перетину, на яких прослідковується взаємодія між ними.

Отже, під час повномасштабного вторгнення Росії, в Україні було оголошено про воєнний стан та почалась загальна мобілізація. Що це означає? Воєнний стан в Україні “визначається як особливий правовий режим, що вводиться у разі загрози національній безпеці” (тут і далі WikiLegalAid, 15.02.2023). Таким чином “24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб». Цей строк неодноразово продовжувався новими указами

Президента України вже сім разів (станом на травень 2023 року), отже більше року Україна перебуває у стані загальної мобілізації.

Мобілізаційний процес – це широке поняття, яке включає в себе зміну у функціонуванні усіх державних інституцій, втручання в роботу заводів і фабрик, банківських систем. Грубо кажучи, уся країна мобілізується на потреби війни. Але як цей процес відбувається по відношенню до конкретних громадян? Усі чоловіки за визначенням є військовозобов'язаними, велика кількість жінок є також військовозобов'язаними. Але не всі з них підлягають обов'язковій мобілізації під час війни. Розглянемо ті категорії військовозобов'язаних, які за законом України, тимчасово чи повністю виключені з процесу мобілізації.

Для цього звернемося до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію...», в якій зазначено:

– особа, яка перебуває у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави) (WikiLegalAid, 23.03.2023).

До цього також можна додати перерахування сфер професійної діяльності, перебуваючи на яких, чоловіки визначаються як «корисніші», ніж на фронті та захищені від служби в армії так званим «бронюванням»:

1) це працівники органів державної влади та місцевого самоврядування зокрема;

2) працівники підприємств, на яких виробляється продукція на потреби армії;

3) і більш широкий список спеціальностей, які пов'язані з роботою в організаціях, що визначені як критично важливі для забезпечення функціонування економічних процесів (Ligazakon, 20.02.2023).

Також держава зазначає, що звільняє від мобілізації:

– людей з інвалідністю чи тих, кого було визнано тимчасово непридатним до військової служби за станом здоров'я (тут і далі WikiLegalAid, 23.03.2023).

Далі, переходячи до теми дітей, у переліку починає постійно використовуватись слово «жінка»:

- жінки і чоловіки, які виховують трьох або більше дітей;
- звільняються від служби військовозобов'язані жінки та чоловіки, що виховують дитину самотійно (в тому числі опікуни) або в парі, але дитина має інвалідність;

- жінки і чоловіки, які піклуються про хвору дружину або чоловіка, або про хворих батьків;

- жінки та чоловіки, в родині яких є родичі, що загинули або визнані такими, що пропали безвісти у війні (починаючи з 2014-го року);

Також зазначається, що ці чоловіки та жінки можуть піти на службу, якщо самотійно виявляють таке бажання.

Ми бачимо, що за законом України, жінки та чоловіки вписані у статuti на рівнозначних засадах. Не передбачено розділення за статтю, воєнний стан – мобілізаційний процес для всіх. Але чоловіків все одно мобілізують більше, адже вони за визначенням є військовозобов'язаними, підлягають обов'язковій постанові на військовий облік з вісімнадцяти років та перебувають у запасі до шістдесяти, а під час воєнного стану мають бути мобілізовані (окрім випадків, зазначених вище). Жінки потрапляють на службу добровільно, а кількість добровольців виявляється меншою. Також варто зазначити, що навіть будучи військовозобов'язаною, жінка є тією, до якої задіяні інакші «спеціальні» умови перебування на військовій службі. Наприклад – «заборонено призначати військовослужбовців-жінок на роботи, пов'язані з перенесенням і пересуванням вантажу, вага якого перевищує встановлені граничні норми» (Армія FM, 26.11.2022).

Але основним критерієм відмінності в українському законодавстві визначається вагітність жінки, через яку вона може бути тимчасово звільнена з військової служби. Саме жінці надається право на відстрочку від служби у разі вагітності. Державою вже заздалегідь визначено, що саме жінка володіє необхідним набором якостей аби виховувати дитину. Але чи так це насправді?

Сандра Ліпсіц Бем у “Лінзах гендеру...” пише: "Жінки повсюдно більшою мірою, ніж чоловіки, психологічно схильні до догляду та піклування про дітей. Однак це відбувається не через наявність у них жіночих генів або жіночих гормонів і навіть не тому, що вони виношують дітей у своєму тілі, але тому, що при поділі праці за статевою ознакою жінкам, і тільки їм, усюди відводиться роль няні. І ця роль дає жінкам і дівчатам, а не чоловікам та хлопчикам, певний соціальний досвід спілкування з дітьми, який сприяє розвитку того, що зазвичай називають “материнською мотивацією” (С. Бем, 1993, р. 35–37).

Жінки з самого початку потрапляють в умови, в яких виявляють свої батьківські якості, а не є їх носіями за визначенням. Для того, аби довести дану тезу та спростувати стереотип про ідеальну «жінку-матір», який так міцно закріпився у гендерованих суспільствах, С. Бем наводить приклади наукового дослідження, яке протиставляє усталеним переконанням: «Дослідження було проведено на щурах (Rosenblatt 1967; див. також: Rosenblatt, Siegel 1981), (...) Воно недвозначно показало: хоча досвід переживання у зв'язку з народженням дитини, безумовно, відразу викликає сплеск батьківської поведінки у матерів, що народили (і навіть у щурів), простого досвіду контакту з немовлятами або догляду за ними, зрештою, достатньо для того, щоб у чоловіків і жінок однаковою мірою з'явилася мотивація до різноманітної батьківської поведінки, яка на практиці зазвичай спостерігається лише у матерів» (С. Бем, 1993, р. 35–37). Тобто щури-татусі проявляли не менше турботи, ніж щури-матері, варто було лише створити для цього відповідні умови.

Отже, заздалегідь визначаючи роль жінки, державні інститути не спираються на реальний стан речей, а формують закони, виходячи з потрібних для себе компіляцій, де чоловік розглядається як більш вмотивований та фізично сильніший, а жінка – як та, яка більш схильна до виховання дітей.

Цікаво також те, що для жінок передбачені окремі умови проживання: “що ж до розташування військовослужбовців-жінок, то їм мають виділити окремі службові житлові приміщення. Якщо військова частина

розташовується табором, військовослужбовців-жінок селять в окремих наметах або приміщеннях” (Армія FM, 26.11.2022). Таке особливе ставлення до жінок в армії стало вже звичним, але складність такого відношення полягає в тому, що з самого початку на законодавчому рівні, до жінок вводяться політики нерівності порівняно з чоловіками. Жінка одразу маркується як інша, особлива, не така як чоловік, така, що потребує особливої уваги, особливих умов перебування та служби, командири частин мають додатковий клопіт, якщо у їх підпорядкуванні знаходиться жінка. Якщо під час перебування у військовому таборі, для жінок потрібно споруджувати окремий намет та місце для сну, а його немає? А якщо в загоні лише одна жінка? Треба робити для неї окремий намет? Чи не створює таке особливе ставлення, яке має на меті, певно, допомогти жінкам, додатковий стрес для них та їх побратимів? Чи не стають такі умови ще однією причиною дискримінації жінок в армії?

Жінки на передовій не менше за чоловіків можуть виявляти прагнення вирізнитись, демонструвати не меншу цілеспрямованість та стійкість, і це не буде викликати негативної реакції чи великого здивування. Це війна і тут всі мають бути сміливими. До прикладу можна описати коротке відео: заплакана дівчина мовчки дивиться в камеру, вона розгублено сидить на дивані, у себе вдома, виникає питання в тексті: “Хто вона така?”, яке дівчина ніби задає сама собі. У певний музичний акорд відео різко змінюється і ця ж дівчина вже постає перед нами у військовій формі, десь на полігоні, впевнено тримаючи зброю в руках, без сліз (Iamsupervitka, 17.11.2022). Дівчина символічно прощається з минулою собою, не розуміючи хто та нещасна, яка сидить на дивані і плаче. Нова вона впевнена в собі, адже тепер її «Я» перетворилось на «жінка-військова». Вона готова захищати себе та всіх тих, кому співчуває, дівчина пишається своєю новою роллю, вона демонструє рішучість і впевненість. Вона знає, що робить, а питання «хто вона?» адресоване в минуле. Жінка-військова не соромиться маскулітних рис. Ці риси формуються органічно та очікувано, адже у змінних процесах гендера не обов’язково

закладено щось травмуюче. Нова поведінкова сталість може виникнути в умовах суспільної згоди та взаєморозуміння.

Досі існують обмеження для жінок на певні посади в структурі армії: «це посади на кораблях та інші посади, які пов'язані з отруйними, вибуховими речовинами. Жінки досі не можуть проходити службу на підводних човнах і надводних кораблях, в управліннях бригад надводних кораблів, (крім спеціальностей морально-психологічного та медичного забезпечення), обіймати посади протипожежної охорони, робота на яких пов'язана з безпосереднім гасінням пожеж" (Суспільне. Новини, 14.10.2021). Вбачається досить дивним та несправедливим таке відношення до жінок, обмеження їх у виборі професії та можливості приймати рішення як розпоряджатись власним здоров'ям та життям. Жінки ж не діти.

Стосовно розриву у заробітній платі між жінками та чоловіками, яка взагалі являє собою нонсенс сучасного світу і дивує навіть саме існування такого явища, то варто зауважити, що такий розрив формується всередині законодавчих ініціатив, за якими жінки здобувають менше досвіду роботи та більше можливостей піти в декрет. М. Кімел пише: "коли чоловіки входять до лав робочої сили, вони роблять це з наміром не полишати їх, тоді як жінки час від часу порушують неперервність свого перебування в їхньому складі, отримуючи відпустку у зв'язку з народженням дитини та батьківську відпустку» (М. Кімел, 2003, с. 285). Питання розриву зарплатні носить простий економічний характер та рішення його здається простим – створити рівні права для виходу в декрет для жінок і чоловіків. Подібні зміни свідчать про зрілість демократично розвинутого суспільства. Гендерований підхід до права на виховання дитини обмежує і жінок, і чоловіків: «це негативним чином відбивається на зарплаті жінок і призводить до збільшення розриву в зарплаті впродовж подальшої трудової діяльності. Фактично жінки, які випадають зі складу робочої сили, мають нижчу реальну зарплату на момент свого повернення до роботи, ніж та, яку вони мали, коли переривали роботу (М. Кімел, 2003, с. 285).

Що ж стосується різниці у зарплатні жінками-військовими та чоловіками-військовими в українській армії, то вона відсутня і нараховується виходячи з досвіду та звання, участі у боях. За останні роки ситуація з положенням жінки-військової в Збройних Силах України має змінну позитивну динаміку: “Починаючи з 2016 року жінкам офіційно стали доступні бойові посади. На даний момент вони можуть служити в різних видах військ і майже на всіх бойових спеціальностях. Раніше все це було не офіційно. Жінка обіймала бойову посаду, а оформлена була як кухарка, бухгалтерка чи швачка” (Суспільне. Новини, 14.10.2022).

А що ж з чоловіками та їх військовою службою? Адже сама наявність чоловічої статі в суті його особистості робить чоловіка об’єктом для прискіпливого вивчення державними органами та потенційно мобілізованим. Так, права чоловіка, як непридатного до військової служби через стан здоров’я, студента, працівника критичної інфраструктури чи опікуна захищені, але що робити з власним бажанням? Якщо чоловік не підпадає під категорію осіб, яким надається відстрочка, але він все одно не хоче служити в армії, то як питання вирішується в такому випадку?

Відповідь на це запитання може дати одне ТікТок-відео, на якому можна спостерігати наступне: конфлікт, знятий випадковим перехожим на вулиці (в описі до відео зазначається, що події відбуваються в Одесі), який стає свідком того, як троє чоловіків у військовій формі тягнуть за руки та ноги іншого чоловіка, у цивільному одязі. Чоловік у цивільному лежить на землі, з нього злетіла куртка, светр, військові тягнуть його за штани, він відбивається від них ногами та кричить “Не хочу!”. Все виглядає ніби сцена з антиутопічного фільму, але все набагато простіше – вручення повістки під час воєнного стану в Україні (nikvvr, 02.14.2022).

Не складно здогадатись, що чоловік, який лежить на землі та відбивається ногами від військових, не має бажання поповнювати лави Збройних Сил України, але військові не зважають на його бажання. Є закон, а він чоловік, і зараз воєнний стан. Крапка. До чого тут чийсь бажання?

Обмеження свободи особистості заради захисту державних кордонів – це компроміс, на який іде суспільство в умовах війни. Виникає лише логічне запитання – як далі складеться доля цього чоловіка та подібних йому? На скільки механізм зламлення волі особистості потужний та дієвий?

Після вручення повістки, чоловік проходить військово-лікарняну комісію, з ним проводять бесіди, визначається його психо-емоційний та фізичний стан, здібності та вміння, вимірюється рівень його мотивації. Або чоловік може не прийти до територіального центру комплектування та соціальної підтримки і, наприклад, понівечити своє тіло задля доказу власної неспроможності служити, намагаться задіяти механізми корупції та, порушуючи закон, ризикуючи потрапити під кримінальне провадження купити собі “справку” про непридатність. Зрештою, він може навіть сховатись, звільнитись з роботи, переїхати в інше місто.

У ситуації тотальної незгоди з визначеним порядком речей, чоловік як особистість може всіляко пручатись обмеженню власної свободи. Безумовно, в такому випадку, суспільний дискурс, який провокується владою зокрема, буде задіювати до нього механізми сорому та приниження через засоби масової інформації та представників владних інституцій. Такого чоловіка звідусіль звинуватять у зраді, потуранні страху, нелюбові до Батьківщини, мало не співпраці з ворогом, він стане недостойним, низьким, неправильним чоловіком. Але на сьогоднішній день вже не актуально порівнювати такого чоловіка з жінкою, як з тією, для якої природньо боятись та бути невпевненою, ховатись та ставити свої інтереси вище за інтереси держави. На заваді цьому стає присутність і поведінка жінок-військових.

Загалом, в Україні складається певним чином парадоксальна ситуація: жінки, які хочуть служити мають обмеження через свою стать, а чоловіки, які цього не хочуть – повинні служити лише через визначення своєї статі. У цьому місці можна прослідкувати певний дисбаланс, непродуманість законодавчої системи та хворобливі симптоми дискурсу влади. Такий порядок речей також можна віднести до категорії дискримінації, адже до людей ставляться

неоднаково, з огляду на їх розбіжності. З праці того ж М. Кіммела, можна дізнатись, що сама “дискримінація виникає тоді, коли до людей ставляться неоднаково, з огляду на особисті характеристики, не пов'язані з роботою. Дискримінація може мати місце, коли до людей зі схожими характеристиками ставляться по-різному або ж коли ставляться однаково до людей з різними характеристиками» (тут і далі М. Кіммел, 2003, с. 274). У випадку з дискримінацією в українській армії, то тут доречно задіяти дискримінацію першого типу, наведену в цитаті. Адже чоловіки та жінки мають схожі характеристики і можуть схожим чином виконувати одній й ті ж самі задачі. «Приміром, жінки та американці африканського походження вважаються, за законом, «подібними» до чоловіків та білошкірого населення в усіх функціонально важливих аспектах, які стосуються працевлаштування, житла чи освіти. А позбавлення однієї раси чи гендеру житлових чи освітніх можливостей або шансів працевлаштуватися можна вважати певною формою дискримінації». До слова, Україна – країна, в якій у 2020-му році зарплати жінок в середньому по Україні виявились на 18,6 відсотка меншими, аніж зарплати чоловіків (hromadske, 02.03.2021), що не говорить про українську державу, як про ту, в якій присутня гендерна рівність в економічній системі.

Стосовно другого прикладу дискримінації, М. Кіммел пояснює: «з іншого боку, до людей з певними фізичними вадами ставляться як до відмінних на законних підставах, таким чином гарантуючи їм антидискримінаційний захист. Отже, вважаючи їх «такими самими» людьми, як і повноздатні члени суспільства, і, з огляду на це, наприклад, не забезпечуючи пристосувань для інвалідних візків – ми також припускаємо певної форми дискримінації” (М. Кіммел, 2003, с. 274).

Вже опинившись в армії, на передовій, ті чи інші військові формують свій військовий образ, виявляють себе в суспільстві у новому амплуа. Варто відслідкувати як відбувається конструювання власних “Я” військових, репрезентація гендерних маркерів та на яку реакцію очікують самі чоловіки та

жінки, а також те, як це впливає на загальну температуру гендерних відносин у суспільстві під час війни.

Демонстрацію гордості своєю самоідентифікацією можна прослідкувати на прикладі відео, в якому ми бачимо, як хлопець у військовій формі стоїть посеред зелених круч, а на зображенні читаємо напис: “Хто не хотів у армію, але пішов добровольцем в перший день вторгнення? Я!» (Neighbor.diary, 28.11.2022). Хлопець виставляє у публічний простір себе як сміливця, людину, яка наважилась на серйозний крок, хоча і зізнається, що до війни навіть в армію не хотів, не те що воювати. Для хлопця цінно знати про суспільне схвалення свого вчинку та підтримку. Перебуваючи на передовій, і таким чином ризикуючи своїм життям, він записує відео, на якому чітко заявляє про вчинок – я пішов добровольцем. Відео енергійне за рахунок накладання музики – з різкими звуками та яскравими акцентами. Тут герой відео – переможець для своєї аудиторії – ніщо не спинить його у прагненні взяти до рук зброю та захищати інших, зокрема і своїх глядачів, і вони знають про це, саме тому підписуються, ставлять лайки, підносять компліменти у коментарях.

Але виникає питання – чи було б для хлопця цінним зробити такий вчинок без знання того, що він зможе потім записати подібне відео, яке набере 750 тисяч переглядів (станом на лютий 2023-го року)? Питання відкрите, але воно наштовхує на роздуми про важливість існування соціальних мереж для багатьох воїнок/нів ЗСУ. Адже одна справа – це піти служити і отримати схвальну оцінку від найближчого оточення, а зовсім інша – 750 тисяч переглядів та овації у коментарях багатотисячної аудиторії. Чи задовольняє автор тим самим потреби власного еґо? Безумовно. Чи применшує це його заслуги на полі бою? Зовсім ні. Таким чином хлопець ніби укладає невидимий договір між собою та соціумом: я вам – сміливість і захист, а ви мені – овації. І соціум погоджується на це. Але якщо для солдата період служіння в армії – це привід записувати відео та спілкуватись з цивільною частиною населення, задовольняючи потреби власного “Я”, що трапиться з ним, якщо це відняти?

Наскільки сильно присутність у медіа-просторі та укладання невидимого договору впливає на мотивацію? Звісно, хизування – не є самоціллю піти в армію, але якщо це забрати, чи зміниться від цього поведінка чоловіка?

У роботі М. Кіммела до цієї теми можемо прочитати наступне: “Немає нічого важливішого для почуття чоловічої гордості та самоповаги, для статусу мужчини та його чоловічих чеснот, ніж робота. Абсолютно нічого. Сексуальна імпотенція, як раптова втрата здатності рухатися чи фізичної сили, може похитнути його самовпевненість. Проте... гордості зростають на ґрунті роботи, трудових звершень і того успіху, що його здобувають на ниві праці” (М. Кіммел, 2003, с. 270).

Але все ж таки ключове поняття у даній історії – це підтримка. Саме підтримка у вигляді переглядів, лайків та коментарів стає рушійною силою реального життя, де солдат точно знає, що він не один. І для цього знання йому замало підтримки батьків чи друзів. Він прагне бути на вершині тріумфу. Він має виїхати на колісниці перед «плебсом», який розірветься від збудження. А от схвальний погляд «консула» вже не є таким важливим для нього. «Плебс» – от чия підтримка та чие захоплення може штовхнути «гладіатора» ризикнути усім. Він знає, що навіть смерть не зітре з лиця землі пам’ять про нього, яка назавжди буде жити у байтах інформації на відео, 750 тисяч переглядів на якому лише збільшаться.

Разом із тим варто зазначити ризики для чоловічого гендеру, які криються у героїзації чоловіків. До прикладу, про це розмірковує спікер-військовий, який дає інтерв’ю:

“Я просто хочу підготувати військових, що та повага, яка зараз транслюється на нас... Що це дуже тимчасове явище. Щойно війна закінчиться, по-перше фокус уваги переключиться на щось інше, військові не стануть так потрібні; по-друге всі перевдягнуться, не буде зрозуміло хто військовий, а хто ні; по-третє, буде частина людей, як це було після 2014-го року, які нароблять якоїсь єрунди, як кинути гранату біля Верховної Ради або ще щось таке. Тобто, знайдуться 10 ідіотів, які зіпсують імідж всіх ветеранів, а суспільству нашому не вистачить мудрості відділити ідіотів від реально ветеранів. Я б хотів помилитись, але я думаю, що хлопці думають, що повага до ЗСУ на все життя і люди будуть вдячні. Та забудуть вони. Ви

повернетесь, перевдягнетесь в цивільне і будете потім випрошувати, нагадувати зі своєю корочкою, що ви учасник бойових дій, будете просити вас в черзі пропустити, ніхто не пропустить. Думаю, приблизно так це буде. (...) У нас в суспільстві надзвичайно низький рівень взаємоповаги. На тебе може нагиркати контролер в автобусі чи ще щось, а ветеран не звик до такого. Він звик, що до нього ставляться дуже поважно. Я розумію, що це такий наркотик, на який можна підсісти. (...) Всі ми мали якесь життя до цього, і часто воно не було пов'язане з тотальною повагою до тебе. А тут просто наявність твоєї форми (...) дають статус і вдячність. Я думаю, багато людей в тилу розуміють, що вони живуть і можуть працювати завдяки військовим, які ризикують життям. І тому, звісно, є вдячність. Але пройде місяць-два після перемоги і це все дуже зітреться. Почнуться інші градації в суспільстві, в кого більше грошей – той правий, в кого більше влади – той правий, а не той, хто колись тебе захищав. Я сподіваюсь, що не почнеться: “ми тебе туди не посилали”. Я думаю, так влада вже не скаже, а пересічна людина подумає – ну, воювали, але ви ж самі туди пішли, хлопці. Що я можу зробити?” Я хочу помилятись. Це симптоматичні роздуми, які формуються радше не як вирок, а як пересторога. Говорити про те, як воно буде після перемоги – справа марна, але зовсім не марна – підіймати питання, які матимуть вплив на той час. Виявлення проблеми на етапі, коли її ще не має, але поява якої вже спостерігалась (у 2014-му році) – це емпіричний шлях, відрефлексований, а отже є шанс на те, що проблема не повториться, або буде модифікована та продискутована ширше” (Vyshebaba, 27.11.2022).

Спікер влучно зазначає, що в момент виявлення тривожних симптомів, їх можна змінити, або, хоча б, зменшити їх присутність. Вражене его чоловіка, що є носієм типових маскулінних характеристик – це ризик для оточуючих, адже в рамках його уявлень про поведінкові моделі, агресія може виявитись логічною реакцією на образливі слова чи, навіть, погляди. Зі сторони суспільства позитивно має вибудовуватись шана по відношенню до військових, а всередині армійської структури має бути впроваджений повноцінний та дієвий інститут психологічної підтримки, працівники якої будуть мати уявлення про те, як працювати із вразливістю військових в умовах цивільного повсякдення.

Що стосується жіночого его та вразливості жінок-військових, то тут, знову ж, можна спостерігати схожі поведінкові характеристики, як і у випадку з військовими-чоловіками.

До прикладу, на одному відео дівчина у військовій формі відповідає на питання свого глядача/ки (відповідати на питання – це одна з форм конструювання відео на платформі ТікТок: автор/ка каналу записує відео-відповідь на коментар до одного з попередніх відео. Таким чином відбувається пряме спілкування з аудиторією, вибудовується канал зворотного зв'язку, і часто такий вид відео носить конфліктний характер. Тобто хтось з глядачів у чомусь звинувачує автора/ку каналу, з чимось не згоден/на, ображає чи відверто провокує, а автор/ка каналу вступає в дискусію, записує нове відео, посилаючись на коментар до попереднього. Нове відео-відповідь продовжує суперечку, до якої можуть долучитись інші глядачі/ки. Безумовно, в такому випадку у автора/ки є привілейоване положення, адже вона/він може записати відео, у той час як глядач/ка може відповісти тільки текстом (відео можна записувати тільки на своєму каналі), але тим не менш дебати відкриті. Якщо дискусія не вчухає, вона може переміститись у прямий ефір, де дві сторони зійдуться у дуелі аргументів). В конкретно цьому відео авторка відповідає на коментар здивованої глядачки: “скільки у вас вільного часу є це все знімати?”. Тут мається на увазі, що авторка-військова, яка регулярно записує відео з передової, викликає здивування глядачки – якщо вона на фронті, то чому займається записами відео, а не безпосередньо військовою справою. Дівчина відповідає наступне:

“З 25-го лютого до деокупації Києва я працювала на евакуації Бучі, Ірпіня, була на обороні Києва. В квітні нас відправили на херсонський напрям, де ми пробули до звільнення Херсонщини (на цьому моменті у відео починають з'являтися фотографії та інші відео, на яких видно як дівчина спить в окопі. Це є безпосередній доказ слів авторки, демонстрація її фізичної присутності на передовій). І протягом восьми місяців я провела фантасмагоричне окопне життя, яке вилізло мені боком по здоров'ю. В мене зараз предраковий стан шийки матки. Отримала подяку від Віталія Кіма за свою роботу, а не за красиві очі. Там у мене було стільки всього, що описати не вистачить і часу. І часто думаю про те, що мені пощастило, що я ще виціліла. Втратила багато для мене близьких людей. Після звільнення Херсонщини нас відправили на ротацію додому. І вже там я потрапила до лікарні, де я дізналась про свою хворобу. А ще у мене виявили пролапс клапана серця і проблеми з цукром в крові. Якщо хочете, я вам усі виписки в особисті скину, щоб у вас не було сумнівів (в цей момент на фоні лунає потужний вибух

від снаряду). А от 29.11 мене побив військовослужбовець (знову виникають фото докази, на яких видно сліди від побиття). Я отримала численні забої м'яких тканин, грудної клітини, закриту черепно-мозкову травму. Тепер я маю побічні ефекти: часті головні болі. Зараз я працюю на бахмутському напрямку, на евакуації поранених. Ще ви написали, що таких ТікТок-воїнів, як я багато. Знаєте, якби було по більше таких людей як я, які нехтують своїм здоров'ям, щоб рятувати життя інших, це було б круто. Я відповіла вам, бо таких коментаторів вистачає, які не знають що пройшла людина і чим вона займається. І з вашого дозволу, я буду використовувати свій вільний час, як я захочу. І моя вам дружня порада – не лізть у річку, не знаючи її бруду. Між іншим, дуже гарно малюєте (тут мається на увазі, що авторка помітила художні роботи на сторінці підписниці, яка залишила коментар). Дякую за увагу” (red_shark_ua, 02.05.2022).

Дівчина відверто розкажує свою історію, ділиться деталями анамнезу, відверто звинувачує глядачку за неуважність та зухвалість. Можна спостерігати приклад того, як жінка потерпає від проблем зі здоров'ям, перебуваючи в рядах армії на рівні з чоловіками. Може скластись враження, що риторика відео дещо злиденна, немов військова жаліється на тяжку долю та хоче, аби їй поспівчували. Але це оманливе відчуття, важливо звернути увагу на те, які емоції демонструє авторка під час відео: стриманість, холодність, впевненість у собі. Вона радше розчарована та розгублена від звинувачення, ніж бажає себе виправдати. Шлях, який описує авторка має явно виражені жіночі маркери – вона розповідає про виключно жіночу хворобу, яка ставить під загрозу її можливість народжувати, описує випадок, в якому зазнала насильства від чоловіка. Тобто незважаючи на те, що її історія демонструє цілковиту рівність з чоловіками в тому, як вона проходить випробування та відстоює власну честь і гідність, ми розуміємо інакший відтінок її розповіді, яка не могла б звучати з вуст чоловіка. Жінки на війні – рівноправні воїни з чоловіками, так само ризикують життям, отримують нагороди, втомлюються, але мають ряд додаткових проблем, потребують іншої категорії лікарів.

Окрему увагу можна приділити серії відео, які представляють собою вирізки з великого інтерв'ю з жінкою-військовою медициною, яка розповідає

про різні аспекти служби в армії, взаємодії з чоловіками, дає особисту рефлексію (серія вірізок з інтерв'ю – це окремий вид ТікТок-відео, який обумовлений обмеженим хронометражем у застосунку. Наприклад, автор/ка каналу хоче викласти довге відео (в даному випадку інтерв'ю), але воно не завантажується повністю, адже занадто довге. Тоді таке відео нарізають на короткі шматки (залишаючи найцікавіші частини), нумерують та викладають у правильній або змішаній послідовності в акаунті. Такий вид конструювання відео – один з найпростіших, адже по суті являє собою копірайт, а не оригінальний контент. І платформа ТікТок в такому випадку нічим не відрізняється від інших медіа платформ, стаючи черговим майданчиком для розповсюдження інформації). У цій серії вірізок інтерв'ю можна почути чимало цікавих тез, які стосуються об'єкту даного дослідження. Жінка-військова відверто розмірковує про власні відчуття, наводить приклади спостережень за чоловіками, усе це вибудовує цілу перспективу для розмірковувань на тему гендерних практик в армії.

Отже, на відео ми бачимо жінку у військовій формі, яка сидить у приміщенні та спілкується з журналісткою, яка присутня поза кадром.

Фрагмент перший:

«Журналістка: “А ви були під окупацією чи ні?”

Жінка: “Ні, ні. Я сама народилась і виросла у місті Кривий Ріг”.

Журналістка: “І ви приїхали сюди, в Кривий Ріг і вже тут пішли у воєнкомат? Правильно я розумію?”

Жінка: “Я завжди жила в Кривому Розі, а бізнес просто був у Херсонській області. Туди їздила, сюди приїжджала, а взагалі я криворізька. Ну, пішла у воєнкомат, спочатку дізнатись стосовно контракту. Тоді мені запропонували 518-й батальйон, медиком.”

Журналістка: “Ви погодилися і далі була підготовка, так?”

Жінка: “Так. Зі мною поспілкувався Вітерець, наша медик, по телефону. Подивилась мої документи, те, що я колись навчалась на медсестру, ми з нею поспілкувались по телефону. Вона сказала, що, в принципі, ти нам підходиш. Якщо ти готова... якщо ти готова вмирати, грубо кажучи, то ти нам підходиш. Єдине, про що я попросила – це два тижні, аби владнати усі там свої сімейні проблеми. І так, через два тижні я виїхала, 27-го травня я виїхала на Житомир» (Wefindanswers 17.01.2023).

І далі, наступний фрагмент інтерв'ю:

«Жінка: «Тяжко? Ну, звісно тяжко. Для дівчини там тяжко було з самого початку, тільки коли туди приїжджаєш і коли, скажімо, хлопці, чоловіки дивляться на тебе і не розуміють – батальйон спеціального призначення... І що там робить дівчина? З самого початку на тебе дивляться косо. На той момент, коли я тільки туди приїхала, у мене вага була 51 кілограм, а зараз в мене 59 (сміється). Скажімо так, в армії трохи від'їлась. А то я була така худенька, маленька, ніхто не міг зрозуміти – чи зможу я в бронезилеті, з автоматом, з рюкзаком цим медичним взагалі щось робити. Я відвідувала повністю усі навчання, разом з усіма все проходила. І коли ми десь у полі, де б ми не тренувались, я розуміла, що в першу чергу дивляться на мене» (Wefindanswers, 19.01.2023):

І далі, наступний фрагмент інтерв'ю:

«Жінка: “Нас на полігон відправляли, на навчання, і привезли автобусом, висадили з автобуса, тобто в тебе бронезилет, каска, рюкзак, карімат, спальник, ти все це на собі тягнеш, ми йдемо пішки. Хлопці йдуть, їм самим тяжко, а вони питають – може тобі допомогти? Я завжди відмовлялась, казала – ні. І вони потім, після цих навчань сприймали мене дійсно, що я не слабка ланка, а можу бути на рівні з ними.”

Журналістка: “А були з початку, можливо, якісь конфлікти? Чоловіки робили якісь зауваження, анекдоти, щось іще?”

Жінка: “Ні, конфліктів у мене ніколи ні з ким не виникало. Я знаходила з усіма спільну мову, навіть з тими, хто, можливо, мені був не особливо приємним. Старалась якимось... Так, було там, могли пожартувати про щось, але я завжди могла за себе постояти та відповісти» (Wefindanswers, 20.01.2023).

І далі, наступний фрагмент інтерв'ю:

«Журналістка: “А що з чоловіками відбувається? Як чоловіча психіка реагує на подібні речі? В цілому, не називаючи імен”

Жінка: “Так, я не буду імен називати. От коли ми почергували, і хлопців, чоловіків привозили, у яких була контузія, деякі, які приїжджали, у них руки трусяться, вони просто плачуть, і я показую іншим – відійдіть в сторону, щоб я могла просто з людиною наодинці поговорити. Я з ними говорила, робила каву, чай, бутерброди, заспокоювала. Говорила – краще зараз мені розповіси. Розкажи – що так тебе налякало, виговорись, треба висказати все, стане легше. І вони виговорювались, так. Я з ними просто спілкувалась, вислуховувала їх, разом з ними сиділа, слухала. Вони жалілись, розказували, я їх заспокоювала. Потім вже, через деякий час, вони підходили, казали мені – дякую, ти хороший психолог, якби не ти, я не знаю... я так боявся на той момент. Каже, дивлячись на тебе, що ти дівчина та не боїшся. І потім, коли

треба було знову їхати, командири питали – “хто поїде?”, казали – треба відвести наверх банки на позиції, які постійно обстрілювали, а ті ж хлопці (які боялись до цього) вже підіймали руку – я поїду» (Wefindanswers, 06.02.2023).

В даній серії інтерв'ю можна спостерігати як жінка чітко відділяє себе від чоловіків, вона відчуває додаткове навантаження довести свою спроможність бути рівною, вона виявляє сором по відношенню до власного слабкого тіла, відчуває відповідальність перевершити очікування колективу та довести власну значимість. Зрештою, у даних обставинах, жінка знаходить особливе місце для себе: “У суто чоловічих трудових колективах роль жінок зводилася до «змащування» взаємодій поміж чоловіками. Жінки виконували ті функції, які соціолог Агіє Носсій назвала «емоційною роботою», як-от: забезпечення того, щоб у чоловіків на їхньому полі діяльності все йшло гладко, як по маслу, (...) щоб запобігти виникненню якихось непорозумінь у чоловічих взаємодіях і гарантувати їхній недвозначно гетеросексуальний характер” (М. Кімел, 2003, с. 272).

Отже, з одного боку можна спостерігати позитивну динаміку рівноправності, яка будується всередині армійської спільноти, коли ризикують життям та захищають країну не «чоловіки» або «жінки», а люди, в незалежності від соціального конструкту, який до них задіюють. А з іншого – ми можемо прослідкувати певні відмінності у позиціюванні себе як особистості-представника/ці гендеру у структурі української армії. Чоловіки виявляють більше схильності до героїзації власного образу (хоча жінки відстоюють честь і право на звання героя/йки з не меншою завзятістю), у той час як жінки частіше стикаються з потребою довести власну спроможність воювати та не відчувати себе особливою на полі бою. Виявлення гендерних ролей в обох випадках супроводжується бажанням довести, установити, виділити себе. Перебуваючи як окрема одиниця у військовій структурі, людина прагне довести свою спроможність на дію, вона хоче бути “на рівних”, вона хоче визнання та схвалення. Така поведінка, безумовно, пояснюється високими ризиками та асоціюванням своїх дій зі служінням не власним

вподобанням чи інтересам, а великим ідеям – нації, державі, територіальній цілісності, збереженню традицій, гідного життя для нащадків. У великій війні окрема жінка або чоловік відмовляються почуватись “маленькими”, “черговими”, “ще одними”, а прагнуть бути тими, від кого справді щось залежить, які здатні повернути хід історії і змінити майбутнє.

I. 3. Риторика щодо чоловіків, які уникають мобілізації або виїхали за кордон. Солідаризація та формування чоловічої ієрархії

На противагу образу чоловіка-воїна та захисника, у воєнному суспільстві формується інакший образ – чоловіка-малодушного. Ще Фома Аквінський вважав малодушність гріхом, недостойним чоловіка, який повинен бути здатним на мужність і великі вчинки. Малодушний чоловік не бореться за своє, відступає, тікає, ховається, бреше, уникає, робить вигляд, мовчить. Такий чоловік робить все заради власної безпеки та на догоду особистим інтересам, а не заради інтересів державних, суспільних, “великих” та “важливих”. До чоловічого гендеру у часи війни висуваються жорсткі вимоги – він повинен бути сміливим і рішучим, інакше усі інші втратять суверенність держави, свободу та життя. Чоловік має встати на захист, бути готовим пожертвувати собою, забути про власні інтереси і вподобання. Чоловік відчуває тиск з боку суспільства, як це влучно зображено на відео, на якому хлопець розгублено стоїть перед рекламним банером, на якому написано: “Від ворога не сховаєшся. Ставай у стрій.” Хлопець мовчки дивиться на банер, а під відео можна прочитати наступний текст, який подається у вигляді розповсюдженої думки: “Чоловіки: та немає у мене депресії” (bbaasssaamm, 16.04.2023). Українське суспільство в умовах війни та під загрозою знищення висуває активний запит на героїзм, але дискурс стосовно того як саме має виглядати цей героїзм формується не суцільно, а фрагментовано.

Розглянемо приклад одного відео, на якому молодий чоловік сидить в автівці та записує себе на фронтальну камеру, зі стурбованим обличчям, постійно піджимає губи, але складається враження, що не від злості, а від певної образи, він каже:

“Я військовослужбовець ЗСУ, і зараз знаходжусь вдома у відпустці по пораненню. В перші дні війни я пішов добровольцем на фронт, не чекаючи ні викликів, нічого. Таких як я було багато. І знаєте, вже на 12-й місяць війни виявляється, що ми всі були ідіотами. Тому, що набагато зручніше сидіти вдома і кричати: “Нехай ідуть депутати, нехай ідуть працівники РТЦК, хто хоче, крім мене”. Себе особисто я не можу сприймати як героя. Я не можу сприймати свій вчинок, як щось геройське, тому що на мій особистий погляд так мав вчинити кожен чоловік, адже це обов’язок кожного чоловіка. Якщо він чоловік, а не просто власник чоловічих геніталій. Захищати свою землю, дітей, свободу. І знаєте, я не можу зрозуміти цих... Чому я сиджу 9-й місяць і себе корю, бо хлопці там помирають, б’ються. А люди, яким вручають повістки, і ще не факт, що їх заберуть, уstraюють тут кіпіш – “на каком основанні”. Я просто, знаєте, в легкому шоці перебуваю. Напевно, все таки, щось в нашій країні не так. Але щось не так не з владою, а з людьми. Слава Україні” (userav97tvvvdh, 11.02.2023).

Автор відео чітко відмежовує себе від визначення “герой”, він закликає до інакшої інтерпретації своєї ролі в суспільстві, для нього на перше місце висувається поняття “борг” та “повинність”. Тобто, в тому, що чоловік пішов служити немає відповіді на суспільний запит на героїзм, а присутній логічний порядок речей, коли чоловік, відчуваючи себе не просто “власником геніталій” має згадати про ті аспекти свого гендеру, які дорівнюють аспекту “повинності”, віднайти ніби істинне призначення свого існування, суть якого закладається у відпрацюванні боргу. Для автора відео чоловік є поняття напівприховане, яке перебуває в уявному очікуванні, і лиш з настанням небезпеки, в даному випадку повномасштабної війни, істинна суть чоловіка має пробудитись і він повинен відпрацювати свій “борг” за те, що спокійно існував до цього. Саме образ чоловіка-боржника автор відео приміряє на себе і закликає інших українських чоловіків згадати про борг, відшукати в собі відчуття провини за те, що “борг” був не відпрацьований і стати до лав армії.

В українському суспільстві дискутують про те, як мають поводити себе чоловіки, адже саме від у більшій мірі залежить захист державних кордонів. На відео, яке носить гумористичний характер та в якому розігрується ситуація, де молоді хлопці стають учасниками вигаданого реаліті-шоу, в якому представляють організацію “Чутливих Чоловіків”. Вони зізнаються в тому, що плачуть, коли дівчата надсилають їм відео з тваринами, чутливо та емоційно реагують на різні ситуації, щиро підтримують одне одного. Чутливість чоловіків у цьому відео подається як щось смішне, недоречне та дивне. Усі хлопці одягнені у схожий одяг – ніжні світлі відтінки білого та сірого кольорів (gottaloveeric, 14.02.2023). В даному відео група чоловіків представлена як маргінальна, “дивна”, не прийнятна. Ніби не місце чоловічій чутливості зараз, коли йде війна. У той же час, даним відео автори підіймають дискусію про те, що такі чоловіки існують і провокують обговорення про доречність такої «немаскулінної» поведінки. Але в коментарях до відео глядачі не протестують проти таких чоловіків, а навпаки – висловлюють їм підтримку, тим самим ніби даючи суспільний дозвіл на існування (можна прочитати, наприклад, такі коментарі: “максимально привабливий клуб”, “хочу хлопця з ЧЧ”, “можна до вас?”). Може здатись, що коментарі так само як і відео носять гумористичний характер, але поміж них відсутні, принаймні, коментарі агресивного характеру, з відвертим осудом та їдким сарказмом.

Можна припустити, що у мілітаризованому суспільстві, в якому постійно підвищується рівень демонстративної маскулінності, твориться насильство, вбивства та смерті, з’являється запит на ніжність, яка традиційно вписана у характеристику фемінності. Разом із запитом на чоловіка-захисника виникає потреба в чоловікові, який зіграє роль простого та зрозумілого співрозмовника, близької людини, що здатна до співчуття та відкрито висловлює власні емоції.

Всередині українського суспільства до чоловіків висуваються різні вимоги, чоловіків потребують та кличуть на захист, про чоловічу репрезентацію постійно дискутують. Самі чоловіки сперечаються між собою,

встановлюють нові порядки, змінюють правила поведінки. В той же час в Україні велика дискусія розгорнулася довкола теми чоловіків-емігрантів, тих, хто за зараз за кордоном: “У мене питання до мужиків, які поїхали за кордон: а що ви будете розказувати дітям і своїм онукам і як ви зможете спокійно спілкуватись з людьми, які воювали у той час, коли ви сховались за кордоном?” (1pushkin_off, 28.11.2022). Ми чуємо ці слова від хлопця у військовій формі, який дивиться прямо в камеру та висловлює відверту претензію до тих чоловіків, які поїхали за кордон. Цікаво, що він звертається не до всіх чоловіків, які “не на фронті”, а безпосередньо до тих, які покинули кордони України. Присутність у межах України і допомога будь-яким, навіть не військовим шляхом, виявляється важливішою за службу в армії як таку. Бачення мужності та “чоловічності” виходить за межі тримання в руках зброї. І саме неприсутність в Україні викликає обурення. Таким чином формується думка про те, що важливо бути тут і зараз, розділяти колективну травму війни, а ті, хто виїхав – вилучаються з уявної партії, стають “недостойними” чоловіками.

У форматі подкасту двоє спікерів обговорюють тему чоловіків за кордоном під час війни в Україні:

“Зараз ми змінили відповідальність. До 24-го лютого у нас була відповідальність за самих себе. Ті чоловіки, які зараз виїхали з України, вони залишились в рамці відповідальності за самих себе і за свої родини. Ми з тобою зараз за самих себе і за свої родини не відповідаємо. Ми поміняли цю відповідальність на відповідальність перед країною. А ті чуваки кажуть – що мені дала ця країна? 30 років корупції? Я будував свій бізнес, своє життя, ось моя родина, я живу заради них. (...) Я думаю, що ці чоловіки втратили шанс полюбити цю країну. Вони її не люблять. А історія про податки, які ти будеш платити, це як з аліментами, відмазка” (islndtv, 10.09.2022).

У даній розмові чоловіків, які поїхали за кордон намагаються позбавити права на почуття любові до країни та звання патріота. Спікери окреслюють коло відповідальності для різних груп чоловіків, акцентуючи увагу на тому, що обмежуватись лише собою та родиною – це менш достойна поведінка, ніж служити заради “любові до країни”. Саме служіння країні дає право на любов

до неї, і залишатись в межах країни – необхідна для цього умова. Інших вимог спікери не висувають. Якщо чоловік присутній, він вже несе відповідальність за країну, а отже заслуговує любити її. Обговорення інтимного та особистого почуття “любити” виставляється у публічну площину та до нього висуваються певні вимоги. Чоловіки, які виїхали за кордон не здатні на це “справжнє” почуття, та недостойні отримати його.

Продовжуючи тему чоловіків за кордоном, варто проаналізувати відео, яке складається з двох зображень, кожне з яких супроводжує текст (послідовність зображень змінюється в такт музичного супроводу): на першому зображенні звичайна картинка з інтернету, яка нагадує рекламний банер – на ній чоловіки сидять за столом у барі та п’ють пиво, вони усміхнені, дивляться в камеру, до цього додається текст: “Чоловіки, які виїхали за кордон: Ура, Херсон наш! Ми це зробили” (мається на увазі радість за те, що місто Херсон було деокуповане 11-го листопада 2022-го року). Далі наступне зображення – на ньому 7 рядів, по 10 фотографій в кожному із зображенням портретів чоловіків і підпис: “Наші хлопці, які віддали життя аби звільнити Херсон”. Коли відбувається зміна на друге зображення, музика набуває ефекту зжованої плівки, від чого створюється відчуття емоційного напруження (_ukraine_tjk 13.11.2022). Відео носить характер засудження по відношенню до тих чоловіків, які не брали участі у бойових діях та у той же час мають намір долучитись до спільної перемоги – звільнення окупованого Херсона.

Заперечується можливість радості за цю перемогу, можливість розділити її з усіма. Якщо чоловік не був на полі бою, і тим паче знаходиться за кордоном – радіти йому не дозволяється. Варто зауважити, що у відео немає засуджуючої риторики по відношенню до чоловіків, які воювали, наприклад, на інших частинах фронту. Як би у відео був надпис на кшталт: “Чоловіки, які воювали у Харківській області: Ура, Херсон наш!” – це була б інша дискусія, проте участь у бойових діях на іншій частині фронту – не є приводом для осуду, в такому разі перемога є спільною. Також на зображеннях (ні на першому, ні на другому), немає жінок: ні тих, хто виїхав за кордон, ні тих, хто

боронив Херсон. Суперечка та озлобленість провокується саме по відношенню до чоловіків, всередині чоловічої спільноти, саме вони є носіями суспільної відповідальності за перемоги та програши, саме по відношенню до них висловлюється шана або, в протилежному випадку – гноблення.

А от уникати мобілізації під час воєнного стану – це не те саме, що виїхати за кордон. Факт перетину кордону, втечі за державну лінію, схованки у величезності решти світу – похибка, яка не заслуговує на прощення. Якщо в межах країни усі на долоні, то і ті чоловіки, що ухиляються від мобілізації – “свої”, знаходяться в межах дозволених кордонів, мають право голосу. Ті ж, хто виїхав “за межу”, голос втрачають. Відмова від героїзму та співучасті героїзму в українському суспільстві сьогодні сприймається як девіація, тобто така, що є відхиленням від гендерної репрезентації та поведінки (М.Маєрчик, 2017, 35). Чоловік, який “поїхав” викликає озлобленість, його одразу порівнюють з чоловіком героєм або героєм посмертно – тим, що віддав життя на фронті за майбутнє інших.

Формується внутрішньо-суспільний конфлікт, суть якого – ієрархія. На вищій ланці цієї ієрархії чоловік, який загинув на війні, далі йдуть ті, хто воює просто зараз, після них – інші чоловіки, які залишились в Україні і, особливо ті, хто робить щось суспільно корисне (волонтери, журналісти), а далі, на найнижчій ланці цієї ієрархії чоловіки-недоторканні, брудні, недостойні, тобто ті, які виїхали за кордон. Відбуваються помітні зсуви у розумінні чоловічого гендеру, мілітаризоване суспільство диктує нові умови існування, модернізує запит на мужність, трансформує список вимог, по інакшому розглядає дискурс “не мужності”. Сьогодні чоловік може виявляти колись актуальні патерни маскулінної поведінки та транслювати їх у медіа просторі: поводити себе брутально, розвивати та демонструвати м’язисте тіло, зверхньо ставитись до жінок, приховувати емоції, прагнути до успіху та лідерства. Але якщо при цьому він знаходиться за кордоном, усі ці патерни нівелюються, і право на чоловічність він втрачає. Якщо ж чоловік проявляє риси, які стали усталеними в українському суспільстві, як фемінні (емоційність, наприклад),

але при цьому він у військовій формі, то його чоловічність сумніву не піддається. Така ієрархія та гендерні зміни формуються всередині самого “чоловічого товариства” в Україні.

Не викликає великого здивування, що чоловіки висувають жорсткі вимоги одне одному, адже у своїй більшості саме чоловіки помирають на війни кожного дня, бачать смерть, співчують одне одному та таким чином формують чоловічу солідарність. Як це відбувається конкретно можна прослідкувати на прикладі одного відео, на якому солдат дає коментар журналістці під час репортажу з лінії фронту. Він розказує про те, що відчуває, коли йому доводиться надавати допомогу своїм побратимам, які не рідко помирають у нього на очах (солдат працює з пораненими та померлими). Він, ледь стримуючи сльози говорить: “Ну важко... ну, це не об’яснить...”, далі він нахиляється, відвертається від камери, залазить у салон військової автівки і говорить: “Зараз буду прибирати кров...” І ми бачимо як солдат відмиває салон автівки від крові. Чоловік продовжує говорити, промиваючи ганчір’я від крові: “Молоді хлопці лягають, вони в житті не бачили нічого. Ну, складно ж дивиться, коли... Буває, плачеш тихенько... Не розумію для чого ця війна...” За кадром чути вибухи, чоловік каже: “Гради падають. Жорстко обстрілюють. Тут важка лінія фронту, важка...” (Vidsotok, 25.04.2023).

Масштаби катастрофи величезні. На іншому емоційному відео передано стан, в якому перебуває українське суспільство сьогодні. Дівчина сидить перед камерою, даючи інтерв’ю. Нам представлена частина цього інтерв’ю, на яку накладено пронизливу інструментальну музику, дівчина говорить, стримуючи сльози: “І боже, скільки їх. Все кладовище у цих, у цих... Ці українські прапори (ми бачимо фотографії з кладовища, могили якого заставлені українськими прапорами), які... Наша свобода стільки коштує... Скільки цих чоловіків, скільки цих героїв. Так, я втратила людину, яку до без тями кохала, але скільки ще таких історій. Вони всі під землею. Назавжди” (azbuka.viynu, 08.02.2023).

Отже, спільний бойовий досвід на фронті, втрати побратимів, перебування на межі життя і смерті стають ключовими факторами формування чоловічої солідарності, а зрештою – ієрархії. Чоловіки прагнуть розуміти, що їх боротьба, та боротьба тих, хто загинув у них на очах, була не даремна. Всередині армійської системи все влаштовано ієрархічно, головним є командир і в будь-якому підрозділі відбувається процес формування лідерства. Той, хто керує – керує життями інших. В таких умовах лідерство – це не формальна річ, солдати мають дійсно довіряти командирю, вони тиснуть йому руку, коли він скерував успішний бій, поза очі щиро хвалять його, коли через його накази були збереженні життя інших, і саме він винен у тому, коли бойова операція провалилась. Перебуваючи у середовищі постійного домінування лідера, чоловік порівнює себе з ним, аналізує його сильні сторони, бачить наслідки його дій. Чи він прагне підвищення по військовій службі? Певно, що для такого прагнення формуються сприятливі умови.

Коли чоловіки несуть службу, ризикують життям та знаходяться під постійним тиском командира; коли вони, будучи членами структури армії, що стала чи не найпрестижнішою в українському суспільстві, відчують вирішальність своєї ролі, то тоді, саме в цей момент, відбувається формування дискурсу про те, що такі чоловіки наділені особливим правом вирішувати – який чоловік у суспільстві достойний, а який ні. Їх думка потенційно носить вирішальний характер. Чоловіки, які служили – носії особливого знання, свідки страшних подій та за визначення – герої свого часу. Вони відокремлені від інших чоловіків та, за бажанням, можуть оголосити ту чи іншу групу людей гіршою, недостойною або ж, навпаки – рівною та достойною. Колишні військові, і чоловіки зокрема – ті, хто пройшли школу лідерства, тепер стають лідерами думок, а отже на них основна відповідальність за формування дискурсу маскулінності.

Незважаючи на ризики випрацьовування стигматизації та дискримінаційної політики до чоловіків, які виїхали за кордон, або ж уникають мобілізації; незважаючи на ризики формування каральних практик та ієрархії

всередині трансформованого чоловічого гендеру в Україні, можна, тим не менш, згадати, що і сама альма-матер таких практик (українська армія), є структурою, яка, хоч і строга та жорстка, все ж таки дозволяє формування добровольчих чи іноземних батальйонів, в ній нерідко вітаються нові підходи у керівництві, відбувається активна співпраця з іноземними спеціалістами. А в умовах постійного обміну досвідом та інформацією, формувати ієрархії та устаткувати дискримінаційні звички може виявитись набагато складніше.

РОЗДІЛ II. Як спільна травма об'єднує та провокує зміни.

В умовах війни всі потерпають від її процесів. Незважаючи на те, що можна прослідкувати спроби розділити людей за ступенем важливості, корисності, і, як наслідок – за гендером, в українському суспільстві кожен має право голосу та право на рефлексивний процес щодо отриманої травми.

Досвід кожної людини цінний, а гендерні стигматизації все менш спроможні витримувати критику. Тіло людини, що у мирні часи спрощено марковане як жіноче (тендітне, ніжне, беззахисне) або чоловіче (сильне та витривале), у часи воєнні стає одним спільним тілом, яке однаково отримує кулі та уламки, травмується від снарядів, потребує екіпірування та утеплення, схованки від прильотів ракет. Коли тіло травмоване через війну, воно не втрачає гендерованих ознак, але ці ознаки стають не важливими, важливо лише людське життя та як тіло його зберігає, біль цього тіла, його шанси на одужання за здорове функціонування.

Претензії щодо власного тіла можуть відчувати на собі люди з ЛГБТК+ спільноти, адже саме вони не рідко демонструють різносторонність природи гендеру, межі його проявів та шляхи виходів за ці межі. На прикладі того, як ЛГБТК+ люди активно заявляють про свою ідентичність (навіть маркують відповідними знаками свої шеврони, якщо служать в армії), говорять про проблеми, з якими стикаються через заангажованість та консервативність українського законодавства, борються за зміни у суспільній дискусії на тему прав людини, можна відслідкувати ті ж процеси, що актуальні для теми гендерних досліджень.

Суспільство, в якому відбувається активний процес формування власної національної ідентичності, стає полем можливостей для будь-яких точок зору та для різноманітних дискусій. Які з них здобули більше популярності та впровадились у повсякденність більше покаже час, але наразі видається цікавим відслідкувати процес зародження цих дискусій.

II.1. Трансформація сприйняття тілесності в умовах повномасштабної російсько-української війни

Цінність людського життя під час війни набуває нових ознак. З одного боку, військовозобов'язаний більше не володіє своїм тілом, держава має законні підстави конфіскувати його/її тіло, привласнити собі та скористатись ним в рамках структури інституту армії. Це не обов'язково може бути безпосередня участь у боях, але куди б держава не вирішила направити людину, вона/він як законслухняний громадянин повинні підкорятись волі держави. Вище було наведено приклад відео, на якому чоловіка насильно забирають військові після вручення повістки, тобто заволодівають його тілом задля подальшого розпорядження з ним.

Вимоги держави до фізичного здоров'я бійця знижуються, адже треба набирати необхідну кількість військових для забезпечення роботи великої «військової машини». Потрапляючи в структуру армії, військовослужбовець більше не може вільно пересуватись, робити що йому заманеться. Він вже не може одягати будь-який одяг, тепер держава піклується про це, надаючи екіпіровку, яка буде захищати тіло бійця. Хоча держава поневолює пересування громадянина/ки, вона зацікавлена в тому, аби надати якомога більшої безпеки її/його тілу, вберегти від травм, зберегти життя. Якщо боєць отримує травми на полі бою, держава гарантує реабілітацію, а якщо помирає – похорон з почестями та фінансовою компенсацію родичам.

За посередництвом державних інститутів, через міриади мікротехнік людське тіло зазнає постійного навчання, тренування, муштри, вишколу, освіти, а також постійного нагляду і контролю (М. Маєрчик, 2017, с. 35). Регламент наступний – жінка або чоловік віддають у тимчасове користування своє тіло державі, і в тому разі, якщо тіло зазнало понівечень, держава бере на себе відповідальність за лікування. От тільки на практиці не все так просто. На одному з відео військовослужбовець розказує про власний досвід боротьби за державне лікування після того, як він отримав поранення. Відповідаючи на

запитання журналіста про те, як правовий навігатор (супровід юриста) допомагає військовим, чоловік відповідає: “Той (військовий), в якого немає (правового навігатора), спочатку поїде додому. Потім йому скажуть, що у нього кримінальна справа. Потім він повернеться у військову частину, візьме документ. Пройде ВЛК (військово-лікарська комісія), зрозуміє, що там немає документів. Поїде назад кудись, збирати документи, наприклад, в лікарню. В лікарні зрозуміє, що для цього потрібно йому отримати якийсь інший документ. Поїде у військову частину отримати документ. Потім повернеться у ВЛК. Якщо на всьому цьому етапі він нікого не застрелить, його не посадять, то тоді він, мабуть, це коло має разів 5-6 пройти. Коли у військового є правовий навігатор, він знає все, в нього є ясність. Він знає куди йти, з чим треба йти. Який документ йому потрібен. Це величезна робота великої кількості юристів” (goryatvuha, 09.04.2023). Отже, військовий, вступає у відносини з державою, а на етапі, коли він потребує допомоги та супроводу, стикається з бюрократизацією інституцій та вимушений звертатись по допомогу до сторонніх приватних організацій. Таким чином, договір між тілом та державою порушується.

Ще одне цікаве відео про те, як в польових умовах українському бійцю надають стоматологічну допомогу: він дає коментар після операції, розповідає про те, що довго мучився з болем у зубі, а потім йому надали кваліфіковану медичну допомогу, яка виявилась навіть якіснішою, ніж у звичайних лікарнях. Він вдячний і надзвичайно радий, а у текстовому супроводі до відео ми читаємо, що допомогу бійцю надала спеціальна пересувна стоматологічна клініка, яка існує за рахунок благодійних внесків (o_legenda, 29.01.2023). Що б військовий робив без такої приватної ініціативи, куди б серед державних інститутів він міг звернутись аби отримати термінову допомогу в польових умовах – питання відкрите.

Також, на жаль, державні медичні інститути не впроваджують ініціатив, які б стосувались репродуктивної функції чоловіків (на відміну від того, що існують захисні закони для вагітних жінок-військовозобов'язаних, про які

йшлося в попередньому розділі). У той же час, для тих чоловіків, які мають бажання попіклуватись про здатність до репродукції в майбутньому, приватними компаніями створені реальні можливості:

“Один з наслідків контузії для чоловіків – це імпотенція, певні проблеми з еякуляцією. Це потім проблеми з фертильністю. Такі чоловіки, на жаль, не зможуть потім мати своїх дітей. Про це зараз кричать всі клініки репродукції. Про те, що бійцям, якщо у них ще немає дітей, перед тим як піти на фронт, треба зробити кріоконсервацію сперми. Багато клінік репродукції зараз це роблять безкоштовно для бійців ЗСУ. Просто зберігати сперму, щоб вона потім могла використатись для того, щоб у цього бійця потім була дитина. Тому, що потім цей боєць, на жаль, може бути не фертильним. Після контузій, важких поранень...” І далі експертка на відео продовжує розвивати тему складнощів зі здоров'ям на війні: *“Це плюс варікоз, варікоцеле, яке може розвиватись на фоні носіння бронезелетів. Ніхто не говорить про геморой, про окопну стопу. Дуже багато речей”* (goryatvuha, 22.03.2023).

Враховуючи широкий спектр хвороб та фізичних понівечень, яких зазнає тіло бійця-жінки чи бійця-чоловіка на війні, в українському суспільстві має відбутись глобальна трансформація відношення до людського тіла як такого. З перших днів українці ставали свідками вибухів, обстрілів та руйнувань, які призводили до людських жертв, поранень, каліцтв. Новинна стрічка чи не усіх українських медіа включає в себе щоденні повідомлення про кількість загиблих та поранених після обстрілів цивільних об'єктів. Краса людського тіла, його привабливість та сексуальність в публічному просторі вже не є схожими на рекламний банер чи обкладинку журналу. Краса в принципі стала чимось тотожним життю: якщо людина жива, навіть якщо поранена, скалічена – вона вже красива. Це не означає, що людям не варто лікувати хвороби або вони мусять перестали розрізняти естетичне від потворного як такого, але оптика погляду у публічних просторах повсякдення, направлена на інших людей, має кардинально змінитись.

Як зазначає Дж. Батлер, тіло є німа фігура, яка передує культурі та очікує на означення себе (J.Butler, 1999, p. 188). Тіло в українському суспільстві сьогодні має означитись як тіло-свідок, тіло-досвід, тіло-історія, а отже будь-

які види понівечень чи слідів хвороб на тілі – це просто частина історії людини.

Трансформації зазнало і відношення до моди. Чоловіки у військовій формі – в принципі популярний та сексуалізований образ у масовій культурі. Цей тренд не обійшов стороною й Україну. На одному гумористичному відео ми бачимо як чоловік, одягнутий у військову форму, в повній екіпіровці, поправляє свій одяг, бронежилет, сміливо дивиться в камеру, усміхається, а смішний звук, який накладений на відео імітує сцену з побутової сварки подружжя, де жінка ніби питає в нього: “Я не поняла, а ти куди такий красивий зібрався?”, він: “Як куди? З пациками піду подвіжую, а що?”, вона: “А як зі мною, то ти як “бомжара” якийсь ходиш, а як з пациками, то ти вирядився. Ти так нікуди не підеш, іди перодягайся!” (ola.l.a, 31.01.2023). Військова форма підтверджує військовий статус, є символом бійця-чоловіка, створює ореол сміливості та таємниці довкола нього, дивного магнетизму загрози та захисту, а отже стає привабливим.

Це ж стосується і жінок у формі, хоча тут можна побачити інакші вияви відношення до тілесності. Ті жінки, які перебувають на службі в армії демонструють відношення до тіла звичайне та побутове, як от на відео, де можна побачити дівчину у військовій формі, яка вмиває своє обличчя, чистить зуби, розчісує волосся, робить прості маніпуляції з гігієни, підписуючи відео словами “ранок на війні” (banderivkaket, 24.10.2022). Тіло жінки-військової – це не об’єкт для прикрашань, як на рекламних банерах магазинів жіночого одягу чи косметики, де жінка представлена в огортці пластмасового образу спокусниці або ж дбайливої берегині, матері-героїні. Жінка-військова сприймає своє тіло як мішень, вона має його захищати, дбати про безпеку.

“Перше правило – якщо обираєш спорядження, то обирай з того, чим ти займаєшся. Я, наприклад, багато бігаю по лінії фронту, багато міняю локації, тому я завжди обираю для себе плитоноски, а не бронежелети” – каже дівчина-військова, сидячи серед лісу у військовій формі. Вона очевидно дбає про свою зовнішність, тому підготувалась для зйомок відео, розпустивши волосся, гарно

його розчесавши, нанесла легкий макіяж. Дівчина прагне естетизувати свій образ, але говорить вона про будні війни і про те, що стала дивитись на своє тіло, як на об'єкт, розділений на вразливі частини. Хоча дівчина демонструє типові фемінні поведінкові моделі, її риторика не носить певного гендерного забарвлення, а стосується усіх військових:

“Якийсь час була взагалі велика проблема, бо в більшості плитоносок були відкриті ребра, і я вирішувала цю проблему, вішаючи туди магазини, пістолет, і обвішувалась під руками. Це було досить не зручно. Зараз є класне рішення – це кевларові вставки, які можна ставити собі на бічний захист і це дуже класно допомагає. Я, на жаль, була свідком ситуацій, коли саме відсутність таких вставок бічних, призвели до загибелі військовослужбовця. Коли ви обираєте собі РПС-ку (ремнево-плечова система), завжди звертайте увагу на те, як вона кріпиться і на її анатомічність. Тому, що дуже не зручно, коли ти бігаєш і РПС-ка навколо тебе крутиться, коли вона відтягується під вагою магазинів. І в РПС-ку, до речі, теж можна засунути кевларові вставки, які будуть захищати вашу спину, тазовий відділ. Бронеплити – це дуже важливо. Саморобні металеві плити – це не бронеплити. Ви дійсно можете в них стріляти всім, чим завгодно, воно не проб'є. Але ви маєте розуміти, що ті уламки від снарядів будуть летіти вам в обличчя. Тому плита має бути покрита спеціальною речовиною, бути сертифікованою, і тільки після цього ви можете класти її собі в бронезилет” (olk.hdmtrt, 02.04.2023).

Ще однією популярною категорією відео виявились такі, на яких жінки лише перевдягнені у військову форму, примітивно сексуалізуючи її. На одному з таких відео ми бачимо як дівчина танцює довкола чоловіка у військовій формі, вигинаючи своє тіло у сексуальних позах під ритмічну пісню і читаємо текст: “Нехай кожна дівчина і дружина дочекається свого коханого з війни” (euga_music, 15.02.2023). Тут можна спостерігати дивну гібридну форму: образ жінки-військової як вольової особистості, що сплітається з існуючим стереотипним образом жінки-об'єкта, яка ж лише бажанням чоловіка. При чому, з незрозумілих причин, авторка відео сама вдягнута у військову форму, але закликає чекати чоловіка з війни.

Якщо ж відео знімають реальні жінки-військові, воно одразу вирізняється глибиною своєї документальності та переконливості. Наприклад, на одному з відео ми бачимо серію фотографій, на якій дівчина документує своє тіло та обличчя, яке все вкрито гематомами та бинтами, з підписом: “Це

я рівно рік тому отримала поранення у Сєвєродонецьку”, далі (на ритмічному музичному моменті) фото змінюється на інше – тут ми бачимо дівчину у військовій формі, яка вже без поранень, вона усміхається, і читаємо підпис: “А це я сьогодні. Різниця в рік” (nastka.mura, 03.03.2023). Для дівчини важливим є виставлення в публічний простір свого понівеченого тіла, яке зцілилось, і зараз здатне приносити користь на фронті. Мовляв, поранення та гематоми – це дрібниці, головне, що вона жива та може боротись. Для цієї блогерки є важливим показати трансформацію особистості, силу духу та зцілення.

Варто відмітити, що дух позитивного відношення до каліцтв присутній у багатьох відео, які знімають військові або про військових. На одному з таких, можна побачити хлопця у цивільній формі. Відео починається з усміхненого виразу обличчя хлопця, і відповідаючи на питання голосу з-за кадру: “А якщо з плюсів?”, хлопець відповідає “Більше!”, і ми бачимо підпис: “Про плюси ампутації”. Далі хлопець розповідає: “Ноги не болять – раз. Це реально! Ти не відчуваєш болі, коли ходиш, поки ти не звикнеш, власне. Ноги не мерзнуть, тобі зручно їздити в автомобілі чи в автобусі, ти собі зняв і сидиш коротенький, все чьотко.” Далі бачимо фрагмент відео, на якому хлопець сидить за кермом автомобіля та жартує про те, що в нього короткі ноги аби дотягнутись до педалей. Хлопець продовжує: «Ходиш в шортах, і взимку все прекрасно. Стійка реально твердіша, я можу встати на протезі і так довго стояти, не рухатись. Нігті не треба обрізати, п’яти шкребти. Бо бувають такі моменти, реально, я там обрізаю нігті на руках, потім думаю – блін, ще на ногах треба, так лінь, а потім такий – які нігті на ногах?!» (сміється) Завершується відео ще одним фрагментом з особистого архіву хлопця, на якому він, перебуваючи в одній лікарняній палаті з іншими військовими, у яких ампутовані ноги, дарує одному з них шкарпетки і вони усі разом сміються (viddushivdushu, 29.01.2023).

Гумор – чи не найдієвіший спосіб впоратись з травмою. Зараз в Україні багато людей, які отримали поранення та залишилися без кінцівок чи зі шрамами і, на жаль, доки триватиме війна, їх буде тільки більше. Питання в

тому, як організувати суспільну дискусію таким чином, аби такі люди почували себе комфортно, виходячи на вулицю, не залишались поза повсякденністю, отримували належну увагу та належним чином були вписані у буденні ритуали публічних просторів. Поранення може означати, що людина пройшла гарячі точки, отже проявила покору державі та захищала суспільство, або ж вона отримала поранення не на полі бою, а через бомбардування цивільних об'єктів, чи може вона потрапила в полон і зазнала каліцтв внаслідок катувань на окупованих територіях. З військовою формою чи без, такі люди будуть відмічені маркером війни, вони всі є носіями її відбитків, їх тіла зазнали змін внаслідок воєнних дій і суспільство мусить зазнати змін у відношенні до таких людей. Понівечення має стати новою красою, адже воно промовляє – ця людина пережила унікальний досвід і має справжню жагу до життя.

Державні інституції не завжди здатні піклуватись про поранених належним чином, а війна в цілому – це велике навантаження на тіло, рушій до хвороб та каліцтв. Під час воєнного стану медицина працює у складних умовах нестачі медикаментів та персоналу навіть в тилу, а на полі бою, де бійці знаходяться під постійною атакою та отримують поранення, тим паче.

Також суттєвих психологічних травм зазнали люди, які пройшли фільтраційні табори, виїжджаючи з окупованих територій та тіла яких на деякий час перетворились на об'єкти для принижень. Під час проходження подібної «чистки», до цивільних українців було задіяно механізми психологічного тиску та маніпуляцій, коли їх безперервно опитували, роздягали на вулиці в мороз, шукаючи татуювання, весь час сприймаючи не за людей, а за предмети. Такий досвід може трансформувати сприйняття людиною власного тіла, травмувавши її прискіпливим поглядом, що «засуджує», «роздивляється», виявляє відразу або «сексуалізує», користуючись безпомічністю людини.

Тілесність у післявоєнному суспільстві має бути перевинайдена. Тіло має сприйматись, як віддзеркалення ментального досвіду людини, розповідати

історію її травми та комплексу подій, що характеризують персональний досвід війни. До того ж такий досвід можна сприймати, як частину досвіду ширшого – спільної колективної травми. Лиш призма погляду на тіло, як на “досвід”, а не як на “понівечений об’єкт”, який хочеться приховати, має шанс допомогти людям почувати себе краще в публічній повсякденності, не ховаючи свого вимушеного маркування – “я пережила/в війну”.

II.2. ЛГБТК+ спільнота як рушійна сила соціокультурних змін гендерних моделей

“Расизм, сексизм і гомофобію можна вважати (...) прикладами психологічної незрілості – свого роду зупиненням розвитку.”

(М. Кімел, 2000, с. 275)

Дослідження гендеру є широка площина для інтерпретацій. На прикладі питань про ЛГБТК+-спільноту, різноманіття гендеру прослідковується яскравіше. Представники ЛГБТК+-спільноти, хоч і вписані у стандартні гендерні процеси в Україні, повсякчас вносять зміни в актуальну повістку, стають видимими та говорять про ті конфлікти неприйняття, з якими стикаються. Саме квір-люди розмивають поняття гендеру як такого, інтерпретують гендер з різних сторін, провокуючи суспільну дискусію. Нерідко, вони стикаються з неприйняттям та осудом, погрозами і переслідуваннями. Незважаючи на широку присутність ЛГБТК+ людей у лавах Збройних Сил України, квір-люди мають постійно доводити свою присутність, відкрито заявляти про свою орієнтацію чи різницю гендеру та статі, аби боротись з цькуваннями. Один з блогерів, активно виступаючи за внесення змін до законодавства щодо питань квір-людей розказує про наступний випадок:

“Мене декілька днів вже обіцяють вбити фанати Карася (Євген Васильович Карась — український громадський діяч та активіст, лідер громадської організації С14). (...) Якщо коротко – 11-го листопада я виступав

в ефірі телеканалу Київ, де розповідав про становище ЛГБТ-людей в Україні і про ЛГБТ-військових, і про те, як ми їм допомагаємо і в тому числі про наявність гомофобії. Скрін з того ефіру виклав у свої соціальній мережі Євген Карась і під цими постами люди масово бажали мені померти різними прикольними способами. Крім того, мою фотографію та мій телеграм виклали в якійсь помийці під назвою UkrainianNews і звідти мені почали масово написувати люди, також з погрозами. Законопроект 5488 ("Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо боротьби з проявами дискримінації") має бути прийнятий, щоб ми могли з цим боротись" (Edwardreese99, 15.11.2022).

Блогер виявляє себе у публічний простір та відкрито говорить про гомофобію, таким чином намагаючись боротись з нею.

Про позицію щодо питання гендеру та квір-людей можна прочитати на одному з сайтів українських націоналістів:

"Гей-паради (у статті використано саме це визначення, під яким вочевидь маються на увазі марші рівності) є лише верхівкою айсберга. І проблема полягає не в їхньому проведенні, а в пропаганді та нав'язуванні гендерної ідеології. Гей-паради є лише маленькою верхівкою величезної брили, яку вони просувають у всьому світі, а не лише в Україні. Свої гомосексуальні світоглядіві наративи ЛГБТ-спільнота нав'язує всьому суспільству, використовуючи при цьому ЗМІ, популяризуючи сексуальні девіації поміж дітей через освітній процес, втручаючись у виховні процеси. Про всі ці гендерні речі пишуть сьогодні в підручниках, насильно поширюючи цю ідеологію поміж дітей. У чому полягає зло гендерної ідеології? Вона знищує поняття "людини" та "сім'ї". Руйнує цілісність поняття "чоловіка" та "жінки". Тобто у світі існують не чоловіки та жінки, створені за подобою Божою, а ще понад 70 вигаданих гендерів. Кількість яких щороку зростає, а народжуваність зменшується. Популяризацію гендерної ідеології у жодному разі не можна допускати. Оскільки це є нищенням людської суті в принципі. На противагу здоровій сім'ї, у якій є батько, мати та діти, пропагується якась нездорова модель, при якій людина взагалі перестає бути людиною" (Правий Сектор, 23.11.2021).

На превеликий жаль така позиція поширюється суспільством та знаходить підтримку. Люди, які не знайомі з темою гендерних моделей, можуть легко повірити у правдивість цієї статті та сприйняти таку інформацію на віру. Проблема протистоянь квір-людей з іншими групами населення є комплексною, основна її суть – в нерозумінні питання. Люди плутають поняття, не розуміються в термінах, кажуть про одне, маючи на увазі інше,

вибудовують причинно-наслідкові зв'язки між непов'язаними подіями та явищами. Як результат – зростання агресії по відношенню до квір-людей, конфлікти на ґрунті ненависті, цькування, образи.

Як відбувається процес розділення всередині суспільства на різні групи? Чому одна група людей радикально не приймає іншу? Популярна відповідь – страх іншого. Такий страх навіть можна назвати “природним”. Але ж ми, як розвинуте суспільство існуємо вже давно, хіба нами досі керує страх? Або на межі зіткнень політичних інтересів відбувається тиск, провокація, заплутування та маніпуляція, які використовують страх іншого як інструмент влади? Чому люди взагалі можуть не хотіти надавати рівних прав іншим людям? Яка логіка лежить в основі психології неприйняття? Аргумент – “вони виглядають чи поводять себе інакше” не релевантний сьогодні. Всередині будь-якої, навіть маргінальної групи, люди давно зрозуміли, що всі різні і нічого вже з цим не поробиш. Але бажання відмежуватись, обмежити, посварити, моралізувати залишилось. На прикладі однієї конкретної людини цей процес відслідкувати легше: це може бути банальна дезінформація і плітки, неусвідомлений вплив батьківського авторитету, неприємна ситуація, коли, наприклад, людина відмінної національності чимось образила іншу людину, і та пов'язала образу з нацією. Але як це функціонує на рівні мас? Чому неприйняття та обмеження має таку високу популярність серед мільйонів людей? Як вибудовуються міфи страху перед іншим? Адже природність такого страху у сучасному світі не може бути прийнята категорично. Сутність його носить дискурсивний та політичний характер. Обираючи групу квір-людей як іншу, роблячи з неї приклад для глузувань та принижень, праворадикальні організації, перетворюють процес на виключно політичний.

Тим не менш, у соціальних мережах популярними є відео, в яких спростовуються гомофобні наративи, блогери часто засуджують сексизм та мезогінію, наводять приклади того, як військові-ЛГБТК+ захищають Україну на фронті, закликають підписати петиції на їх захист, розвінчують

дискримінаційні міфи про квір-людей, як про ворогів. Цьому сприяє загальний наратив в українському суспільстві про прагнення до вступу у Європейський Союз.

Окрему увагу варто приділити темі закону про однастатеві цивільні партнерства, який правозахисники та високопосадовці при владі вносять на розгляд до парламенту України. Під час війни, коли на фронті служать багато квір-людей, тема захисту їх прав набуває резонансності та актуальності, саме тому виникла така ініціатива. Звісно, цей закон буде стосуватись усіх громадян України. Валерія Коломієць – заступниця міністра України з питань європейської інтеграції та ініціаторка закону у статті “Української правди” зазначає: «Інститут реєстрованого цивільного партнерства пропонується запровадити лише для однастатевих пар. Важлива ремарка – це будуть саме партнерства, а не "однастатеві шлюби", тобто сам інститут шлюбу жодних змін зазнавати не буде; це буде окремий законопроект, в котрому буде передбачено конкретний перелік прав партнерів. Тобто передбачені всі надані права та обов’язки партнерів із внесенням змін до низки законів» (Українська Правда, 07.03, 2023). Вбачається продуманість та кваліфікованість даної ініціативи, а також чітке розуміння того, для кого цей закон розроблюється. У той же час відбувається намагання балансувати між тим, аби розробити нову ініціативу та принципово не змінювати вже існуючий порядок, пов’язаний з уявленням людей про шлюб. Далі пані Коломієць продовжує і зазначає, що цей закон буде на кшталт звичайного шлюбу «з врахуванням певних винятків та нюансів» в законопроекті буде визначено коло питань, що можуть регулюватися партнерським договором; однастатеві шлюби, що укладені між громадянами України в іноземних країнах, планується прирівняти до цивільного партнерства в Україні; у випадку якщо партнери є громадянами України та проживають закордоном і бажають зареєструвати партнерство, вони зможуть це зробити в дипломатичних і консульських установах України» (Українська Правда, 07.03, 2023). Саме з позиції жінки-міністра впроваджуються такі ініціативи сьогодні, і це не випадкова практика, а

доведена позитивна тенденція, коли жінки в політиці стають ініціаторами важливих законів:

«Світовий досвід свідчить про те, що партнерство в політиці — це вагомий фактор повної та представницької демократії, що створює реальні можливості із врахування багатополюсних інтересів у суспільстві» (тут і далі Л. Наливайко, Київ, 2018, с. 51). Адже не можна заперечувати того факту, що суспільство являє собою комбінацію різних груп населення, часом полярно різних, часом схожих, але всі вони зазвичай прагнуть того, аби їх права були захищені на законодавчому рівні. «Політичні процеси потребують залучення до прийняття важливих для країни рішень жінок і чоловіків, а держава повинна створювати їм для цього відповідні умови для рівної можливості брати активну участь у громадському та політичному житті, впливати на розробку і прийняття законів, в іншому випадку вітчизняна політика герметизується, а головні ресурси зосереджуються в руках вузьких, більш впливових політичних сил».

У випадку, коли при владі опиняються виключно чоловіки, а жінки представляють невелику силу, яка не має вагомого впливу на прийняття важливих політичних рішень, різноманіття голосів та дискусія на широке коло питань, пов'язаних з вразливими групами населення, ризикують бути проігнорованими. Про це ж зазначає і Л. Наливайко: «Політичні рішення, розроблені й прийняті тільки чоловіками, відображають лише частину суспільного досвіду і потенціалу, тому є в певному сенсі малоефективними. На практиці суто чоловіча політика не враховує гендерні наслідки, а також соціальні та економічні фактори, які впливають на життя жінок. При цьому жінки не тільки краще за чоловіків у прийнятті окремих управлінських рішень та баченні перспектив розвитку певних сфер людської діяльності, а й мають здатність представити свої інтереси, впливати на політичну систему, займаючи керівні пости». І у питанні закону про одностатеві партнерства в Україні саме жінка стала ініціаторкою такої ініціативи, саме вона виявилась гучним голосом, за допомогою якого тема, що колись здавалась занадто

контраверсійною, зрушила з місця у позитивному напрямку. Безумовно, наразі, під час війни, в Україні складається відповідна для цього політична ситуація. Але і політична воля має відповідати актуальності часу: «Гендерно-і географічно збалансовані інститути держави є джерелом ефективності розвитку всебічних і стійких практичних результатів на республіканському та регіональному рівні».

Тема закону про одностатеві партнерства активно обговорюється у соціальних мережах, і в ТікТоці зокрема, з'являється безліч відео, окремі громадські організації створюють спеціальні сторінки (*lgbtiqmilitary*), на яких викладають різноманітні відео про цей закон. Той дискурс, який вибудовується, має сторони, що можуть викликати певне занепокоєння, або як мінімум заслуговують на більш уважне розмірковування. На одному з відео, наприклад, ми бачимо серію фотографій з сімейного архіву, на яких зображені пара чоловіків (на деяких фото у військовій формі), що обіймаються на цілюються. Серія фото супроводжується піснею гурту Океан Ельзи “Обійми мене” та під кожним фото читаємо наступний текст:

«Гей-пара військових Павло та Влад підтримують законопроект про одностатеві партнерства;

Це на часі, тому що я хочу, щоб мій хлопець міг провідати мене в реанімації, якщо зі мною щось станеться;

На часі, тому що коли я загину, мій хлопець зможе забрати моє тіло;

На часі, тому що нам потрібні рівні права, як юридичні, так і цивільні;

На часі, тому що я хочу жити у вільній країні, в якій я зможу дозволити собі жити як живуть інші і мати рівні права;

Мати дитину, чоловіка, великий будинок і знати, що якщо мені або моєму хлопцю хтось зашкодить, мені буде куди звернутися і що мої права захистять» (*lgbtiqmilitary*, 24.03.2023).

Мета такого відео зрозуміла – привернути увагу до теми та зробити це у максимально простий та доступний спосіб (через це і використана, наприклад, відома українська пісня про кохання). Але до дискурсу, який вибудовується, є певна недовіра. Адже в рамках прикладу гомосексуальної пари створюється мімікрія під образ гетеросексуальної пари, щасливе майбутнє двох хлопців ніби змальоване з надуманої мрії дівчини-школярки, якій батьки читали багато

казок про принцес, або взято з сюжету романтичної комедії. Цивільні партнерства представлені в рамках консервативного дискурсу інституту сім'ї, копіює його постулати, намагається показати: геї – такі ж як гетеросексуали, їх мрії такі самі, у них все те саме, ви і різниці не помітите. Враховуючи те, що новий закон має знайти відгук у широкого кола громадян в Україні аби бути підтриманим депутатським корпусом, певно, такий шлях представлення теми легший та зрозуміліший, доступний та має право бути, хоча не розкриває ніяким чином суть відмінності партнерства від шлюбу.

Не може не бентежити той факт, що часом квір-люди обирають для публічного представлення пластмасовий образ “великого будинку і дітей”, мають імітувати гетеронормативну поведінку, відтворювати одностатеву пару ніби це різностатєва, зі звичними гендерним моделям. В даному випадку не ставиться під сумнів, що деякі квір-люди щиро мріють про “великі будинки”, лише варто зазначити, що коли мова йде про законодавчі зміни, ЛГБТК+-спільнота мусить обирати шлях копіювання гетеронормативних гендерних парадигм, інакше наражається на ризик посилити свій статус “інших” в суспільстві.

Сама ж ЛГБТК+-спільнота зазвичай самотужки бореться за свої права, і навіть відверте мімікрування під гетеронормативну модель поведінки не активізує співпрацю з квір-людьми. Наскільки взагалі необхідне втручання людей зі сторони у той чи інший рух звільнення та боротьби за свої права? Як правило, ті, хто допомагає дискримінованим групам добитись достойного відношення до себе – це самі дискриміновані групи. Тобто відбувається процес, в якому одні люди кричать іншим про свою присутність та бажання зупинити насилля проти себе. Ті, хто закликає, складає меншість, ті, до кого закликають, складають більшість. Як може меншість добитись уваги більшості?

Способи виявлення себе в публічному просторі існують давно і у великій кількості, але ключове – це ділитись травматичним досвідом, викликати співчуття та розуміння, після чого провокувати дискусію про впровадження

нових законів, аби закріпити успіх. Але важливо відмітити те, що коли одна група розраховує на саму себе та добивається рівності для себе, вимушена сама виборювати собі місце під сонцем, чи не робить вона добру справу іншим?

Впроваджуючи нові практики та змінюючи суспільну риторику як таку, це впливає на все суспільство. Якщо, наприклад, темношкірі жінки діляться досвідом того, як вони зазнали насильства через свою расу та гендер, вони тим самим допомагають білошкірим жінкам бути сміливими та відкрито говорити про власний травматичний досвід, хоч і без акценту на расу. Чи не є це парадоксом: окрема група, певна суспільна меншість, долаючи величезний спротив, часто ризикуючи своїми життями, добивається покращення прав для себе, тим самим створюючи безпечний простір для інших, які до того могли навіть не помічати присутності цієї меншості або ставитись до неї негативно? І чи усвідомлює більшість цей позитивний вплив та ціну, яку за нього платять меншість?

Далі до уваги пропонується відео блогерки, яка на фронтальну камеру знімає емоційне звернення до глядачів, не жаліє гострих слів, розповідаючи свої думки про гомофобію:

“Я побачила у ТікТоці відео (авторка показує стоп-кадр з іншого відео. Цитування відео у відео є ще одним поширеним методом побудови думки на даній медіа-платформі) з такою тезою: “чоловіки не сприймають геїв, бо не хочуть, щоб хтось сексуалізував їх так само, як вони жінок.” Я не заперечуватиму цю думку в жодному випадку, але в мене є своя теорія на тему гомофобії. Я одразу зауважу, що коли ми є своя теорія на тему гомофобії. Я одразу зауважу, що коли ми говоримо про таких, знаєте, ярих гомофобів, то вони свою агресію в більшості спрямовують в бік саме гомосексуальних чоловіків, бо лесбійки для них зазвичай – це щось типу “дівчата балуються, а третім візьмете?” А ще можна подивитись лесбійське порно та под***ти. А от геї для них – це просто страх, приниження (...). При цьому, найбільше відторгнення у них викликає саме гомосексуальний секс між двома чоловіками. Наприклад, колись моє відео на тему фемінізму запостили в праворадикальний паблік, після чого мені в Телеграмі, в приватні повідомлення почали строчити “ребята”. Так от, моє відео на тему фемінізму, але вони чомусь навіть мені писали, що ЛГБТ – не норма, геїв треба вбивати, вони в ж*** єб***, це просто жах, як так можна. І само собою, на думку цих гомофобних товаришів, найпринизливішою є приймаюча роль в гомосексуальному сексі. Бо як же ж так – тебе, типу, їб***. І разом з тим,

масова сексуальна культура подає нам гетеро секс, як дію, яка вчиняється над жінкою. Ну, всі ж ми знаємо ці конструкції – жінку ви***. Нам не кажуть, що секс – це рівноцінний процес, обмін сексуальністю. Це не коли хтось когось, нам навпаки кажуть, що секс – це коли хтось когось. Тобто чоловік жінку. Так от, власне, в чому полягає моя теорія: мені здається, що для цих гомофобних товаришів секс між двома чоловіками і стосунки між двома чоловіками – це жахливо і принизливо тому, що коли тебе їб***, то ти ж як “баба”. А бути як “баба” – “западло”. “Баби” – це не люди, вони другий сорт. Само собою – це не весь фундамент їхньої гомофобії, але мені здається, що це має сенс. Тому сексизм і гомофобія для мене є нероздільними речима. Не можна бути гомофобом і не бути сексистом” (sonnechko4, 21.03.2023).

У висловлюванні даної авторки думка висловлена вичерпно та ємко, не залишаючи додаткової площини для роз’яснень.

Підходячи до завершення даного дослідження та маючи на меті підкреслити, що поняття маскулінності та фемінності є змінними та складними характеристиками людської природи, хотілося б описати відео, надзвичайно чуттєвого змісту: ми бачимо як у підвальному приміщенні, у слабкому жовтому світлі лампи танцюють двоє людей у військовій формі. На відео грає пісня, при цьому вона не накладена як звуковий ефект під час монтажу, а є звуком, записаним під час зйомки, що створює особливий ефект документальної присутності. В описі до відео написано: “Вчора у нас було 8 років разом. Але ми обидва згадали про це сьогодні. Танцюємо разом далі. Переможемо” (romanovanto, 07.09.2022). Порушуючи умову безакцентності та особистості, варто зазначити що акаунт належить Антоніні Романовій (в минулому – Антон Романов), яка ідентифікує свій гендер як жіночий, хоча за статтю є чоловіком. При цьому вона не ідентифікує себе як трансгендерна людина, а саме як квір-особа. Чоловік, який поруч з нею – її хлопець. І от вони вдвох танцюють під музику, у підвалі, усміхаються, і це все. Відео триває 15 секунд. Просто дві людини, представлені як пара, які воюють на фронті, і в день річниці відносин записали дане відео. Нічого особливого тут немає, але відео публічне, і це надзвичайно цінно. Не складно уявити, що їм обом, певно, доводилось стикатись з утисками, боротись за право на самоідентифікацію, долати складнощі соціалізації в армії, пов’язані з гендерними упередженнями

та гомофобією. Але вони не мовчать, формують та популяризують дискурс свободи бути собою.

Квір-люди об'ємно та чітко демонструють силу людяності, непереборне бажання бути собою, виступаючи проти полярності та запрограмованих моделей поведінки. “Чи можлива протидія гендерним владам, коли вони дискурсивні?” (М.Маєрчик, 2017, с. 36) Антоніна Романова, яка пішла на фронт і вільно висловлює свою самоідентифікацію доводить, що так. “Фуко стверджує, що де б не існували владні стосунки, їх можна змінити. Це відбувається в різний спосіб. Коли окремі люди роблять неконвенційні, нетипові, вільні вибори щодо власного життя (...) вони чинять опір дискурсивним владам. Такі люди порушують звичний стан речей, змінюють дійсність, запроваджують нові практики, створюють нові досвіди” (тут і далі М. Маєрчик, 2017, с. 36, 39). Проте, на жаль, вільне самовираження – це не простий шлях, на якому особистість спіткає чимало труднощів, завжди є ризик, що з метою захисту вже встановленого ладу, до вільних та незвичайних людей, які змінюють усталений стан речей, будуть застосовуватись каральні санкції, що їх виключать з нормативних структур та маргіналізують. Але в українському суспільстві сьогодні з'являється все більше людей, які сміливо говорять про те, що чимось відрізняються від інших та прагнуть змін. Постійне перебування на межі життя і смерті, перебування у стані, який розпочався з повномасштабної російсько-української війни, мотивує багатьох людей на те, аби не мовчати.

ВИСНОВКИ

Українське суспільство через повномасштабну російсько-українську війну змінилось назавжди. Всі громадяни проживають колективну травму війни, та будуть нести біль, залишену травмою через покоління. В такий доленосний час чи не найбільше нас хвилюють питання самоідентифікації, адже суспільство зазнає великих змін, опинившись перед обличчям трагедії. Природним чином змінюються і гендерні постулати, адже кардинально змінюється життя.

Гендерна ідентичність – одна з ключових у самовизначенні людини, на ряду з, наприклад, національним походженням, професією, релігією. Це соціальні конструкти, які ми відстоюємо, і таким чином, вибудовуємо фасад особистості – саме він захищає нас від нападків соціуму, який завжди безликий і безкомпромісний, вимагає від особистості «набору самовизначень», які за правилами жертвоприношення стануть відкупом від звинувачень у тому, що особистості не існує, у неї немає соціальної групи, захисту тощо. Вибудовування такого фасаду – це завжди боротьба всередині людини між тим, що від неї очікують і тим, чого вона хоче насправді. Але коли фасад вибудований і жертва принесена – людина отримує те право, якого так невгамовно прагне – право бути своїм серед інших. Що можна знайти за фасадом особистості, коли обряди жертвоприношення виконані, а соціум задоволений та спокійний, адже всі промарковані? Що означає насправді бути чоловіком чи жінкою або не бути ними?

Війна загострює питання соціальних фасадів, на все треба реагувати швидко і чітко. Але дивним чином, відкривається поле для неочікуваних інтерпретацій. Якщо жінка-військова вирішила не погоджуватись виконувати роль, яку від неї очікують, то коли ж, як не під час війни, відстоювати свої права і свободи? Чоловік, що відмовляється бути мобілізованим, та не погоджується на відповідність тій гендерній ролі, яку йому нав'язали, має

можливість перевизначити своє місце в соціумі, представити альтернативу, змінити соціальний детермінізм і довести, що роль чоловіка може бути визначена, як чоловіка-волонтера, водія, програміста. А чоловік, який захищає країну на фронті, має повноцінне право запроваджувати нові дискусії, що будуть стосуватись чоловічності та нести відповідальність за власне лідерство.

Важливе уточнення – змінювати суспільний дискурс складно, а отже будь-яка нова альтернатива має бути насправді корисною. Під час війни корисність особистості для держави та суспільства стає визначальною, а отже з'являється площина можливостей для особистості, яка прагне змін. Не випадково саме зараз ЛГБТК+ військові стали активно говорити про себе публічно. Люди розуміють – вони ризикують життям на фронті, доводячи свою корисність, а отже мають право вимагати для себе ширші права і свободи.

У даній роботі було проведено аналітичну роботу відео-контенту медіа-платформи ТікТок, і таким чином було виконано ряд завдань, які були заявлені на початку. Було прослідковано процес формування різної гендерної практики між військовими чоловіками та військовими жінками у спільних просторах перебування в армії. Жінки військові перебуваючи на спільних позиціях з чоловіками, піддаються відокремленню від них на законодавчому рівні, але разом із тим на рівних з чоловіками служать в армії та ризикують життям.

Разом з тим у дослідженні були виявлені симптоматичні процеси ризику формування різноманітних дискримінаційних практик до окремих груп чоловіків в українському суспільстві, передчасне окреслення яких може сприяти позитивній динаміці та не допущенню розвитку таких практик. Було зауважено ряд питань стосовно сприйняття тілесності в суспільстві, яке переживає війну. Зазнаючи каліцтв, тортур та поранень на фронті, і потім продовжуючи життя у соціумі, для особистості важливо усвідомлювати позитивне ставлення до себе. Для цього колективна підтримка та сприйняття соціумом людського тіла як досвіду, що цінний у будь-якому разі, а отже і тіло

красиве за будь-яких обставин, є важливою складовою вибудовування позитивної подальшого співіснування.

Розглянувши приклади вибудовування змінних характеристик щодо поняття чоловік та жінка, були проаналізовані питання цих змін у більш ширшому контексті. На прикладі практиках боротьби з гендерною стигматизацією за допомогою ініціатив, які започатковують ЛГБТК+ люди, можна спостерігати позитивну динаміку стосовно того, як функціонує українське суспільство сьогодні, в умовах такого консервативного та трагічного явища як війна. Адже незважаючи на мілітаризацію, в українському суспільстві можна побачити демонстрацію до прагнення волевиявлень різних точок зору, коли ініціюється новий закон про цивільні партнерства, а квір-військові роблять камінг-аути.

Таким чином, в українському суспільстві під час повномасштабної російсько-української війни відбувається активне розширення соціокультурних уявлень про гендерні моделі. Чоловіки та жінки демонструють незгоду з державною регуляцією гендерних питань, а на фронті в особливо інтенсивному процесі відбувається змішування гендерних практик через активну присутність жінок-військових в українській армії. Зараз особливо важливим стає право на ту самоідентифікацію, якої прагне кожна окрема людина.

Боротьба за перемогу над ворогом – це боротьба за право бути собою.

БІБЛІОГРАФІЯ

Список використаної літератури:

1. Babel, 22.05.2023. URL: <https://babel.ua/texts/94072-u-viyni-ssha-proti-tiktok-ye-persha-peremoga-socmerezhu-zaboronili-v-odnomu-zi-shtativ-nevzhe- vona-nastilki-nebezpechna-tak-i-ot-chomu>
2. Bem, S. L. *The Lenses of Gender. Transforming the Debate on Sexual Inequality*, Yale University Press, New Haven, London, 1993. 1929-1942 p.
3. Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York, London, Routledge, 1999. - 221 p.
4. Hromadske, 02.03.2021. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-2020-roci-zarplati-zhinok-nablizilis-do-rivnya-cholovichih-ale-rozriv-dosi-suttyevij>
5. Leiderman, P. H. Human mother-infant bonding: Is there a sensitive phase? In K. Immelmann, G. W. Barlow, L. Petrinovich & M. Main (Eds), *Behavioral development: The Bielefeld interdisciplinary project*, New York, Cambridge University Press, 1981.
6. Ligazakon, 20.02.2023. URL: https://buh.ligazakon.net/analitycs/217583_bronyuvannya-vyskovozobovyzanikh-u-2023-rots-umovi-ta-poryadok
7. Myers, B. J. Mother-infant bonding: The status of this critical-period hypothesis. *Developmental Review*, 1984. – p. 240-274.
8. Phillips S. D., Martsenyuk T. Women’s agency and resistance in Russia’s war on Ukraine: From victim of the war to prominent force. *Women's Studies International Forum*. URL: <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102731>, 10.05.2023.
9. Rosenblatt, J. S. Nonhormonal basis of maternal behavior in the rat, 1967. – p. 1512-1513.
10. Rosenblatt, J. S., & Siegel, H. L. Factors governing the onset and maintenance of maternal behavior among nonprimate animals: The role of hormonal and

- nonhormonal factors. In D. J. Gubernick & P. H. Klopfer (Eds.), *Parental care in mammals*, New York, Plenum, 1981. – p. 13-76.
11. WikiLegalAid, 15.02.2023. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Введення_воєнного_стану:_заборони_та_обмеження
12. WikiLegalAid, 23.03.2023. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Порядок_проведення_мобілізаційної_підготовки_та_мобілізації
13. Wikipedia, 14.11.2022. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/TikTok>
14. Армія FM, 26.11.2022. URL: <https://www.armyfm.com.ua/ua/prava-zhinok-na-vijskovij-sluzhbi/>
15. Брюховецька О. В. Візуальний поворот у культурі і культурології. // *Культурологія : Могилянська школа : колективна монографія, наук. ред. та упоряд. М. А. Собуцький, Д. О. Король, Ю. В. Джулай, Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія", Каф. Культурології, Київ, Олег Філюк, 2018. С. 130–165.*
16. ГЛОСАРІЙ І ТЕЗАУРУС Європейського інституту з гендерної рівності. Кол. авт. М. Бабак, О. Давліканова, М. Дмитрієва, М. Козир, Л. Компанцева, К. Левченко, М. Скорик, О. Сулова, Київ, Вістка, 2021. – 172 с.
17. Кімел М. *Гендероване суспільство*, Київ, Сфера, 2003. – 490 с.
18. Маєрчик М., Плахотнік О., Ярманова Г. *Гендер для медій*, Київ: Критика, 2017. – 220 с.
19. Марценюк Т. *Гендерна рівність та недискримінація на практиці*, Київ, Комора, 2021. – 176 с.
20. *Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія.* Кол. авт.; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай, Київ: Хай-Тек Прес, 2018. – 348 с.
21. Правий Сектор, 23.11.2021. URL: <https://pravuysektor.info/partiya-novyny/andriy-tarassenko-rozvinchuye-mify-pro-rasyzm-seksyzm-ta-gomofobiyu-u-pravomu-sektori>

- 22.Суспільне. Новини, 14.10.2021. URL: <https://suspilne.media/171959-u-armii-ukraini-znimut-ostanni-obmezenna-dla-zinok-protagom-misaca-dvoh-genstab/>
- 23.Суспільне. Новини, 14.10.2022. URL: <https://suspilne.media/295172-zinki-v-zsu-na-peredovij-5-tisac-vijskovosluzbovic>
- 24.Українська Правда, 07.03.2023,
URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2023/03/7/253207/>

Список використаних медіа-джерел:

- 25.b_o_m_b_u_s_h_k_a_r, 11.11.2022,
URL: https://www.tiktok.com/@b_o_m_b_u_s_h_k_a_r/video/7164851667689540869?_r=1&_t=8bKHEASbVDC
- 26.aliskander_gromovoy, 27.08.2022,
URL: https://www.tiktok.com/@aliskander_gromovoy/video/7136541015946661126?_r=1&_t=8aUy4WooNfi
- 27.spravzhniproekt, 06.04.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@spravzhniproekt/video/7218955427873049861?_r=1&_t=8bvSV7J2DeX&social_sharing=v1
- 28.Iamsupervitka, 17.11.2022,
URL: https://www.tiktok.com/@iamsupervitka/video/7166948584854768901?_r=1&_t=8a8sscyCsXG
- 29.nikvvp, 02.14.2022,
URL: https://www.tiktok.com/@nikvvp/video/7199946291223284998?_r=1&_t=8b2uqGj7SKb
- 30.Neighbor.diary, 28.11.2022,
URL: https://www.tiktok.com/@neighbor.diary/video/7171110759412305158?_r=1&_t=8Zx75x9hVzh
- 31.Vyshebaba, 27.11.2022,
URL: https://www.tiktok.com/@vyshebaba/video/7170758345689681157?_r=1&_t=8a46OPm3ely

- 32.red_shark_ua, 02.05.2022,
URL: https://www.tiktok.com/@red_shark_ua/video/7196585833577696518?_r=1&_t=8awW5TsINgE
- 33.Wefindanswers, 17.01.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@wefindanswers/video/7189489264999140613?_r=1&_t=8ay9EIxQGwQ
- 34.Wefindanswers, 19.01.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@wefindanswers/video/7189611124751437062?_r=1&_t=8bmyqInfQfd
- 35.Wefindanswers, 20.01.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@wefindanswers/video/7189611729070968069?_r=1&_t=8bmyj2PxM85
- 36.Wefindanswers, 06.02.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@wefindanswers/video/7195248688095186182?_r=1&_t=8bmyNGizFkE
- 37.oryatvuha, 09.04.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@goryatvuha/video/7218916655387200773?_r=1&_t=8bP9qQ1o4kI
- 38.o_legenda, 29.01.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@o_legenda/video/7194147675011337478?_r=1&_t=8bLgIkkadnB
- 39.goryatvuha, 22.03.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@goryatvuha/video/7212149040123858181?_r=1&_t=8bvTJn5KCKj&social_sharing=v1
- 40.ola.l.a, 31.01.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@ola.l.a/video/7194753542186355974?_r=1&_t=8bLhEU65ej8
- 41.banderivkaket, 24.10.2022,
URL: https://www.tiktok.com/@banderivkaket/video/7157967410400660742?_r=1&_t=8bLhNhxK2bO

42.olk.hdmtrt, 02.04.2023,

URL: https://www.tiktok.com/@olk.hdmtrt/video/7228576237633932550?_r=1&_t=8bz9OstFKOk&social_sharing=v1

43.eyra_music, 15.02.2023,

URL: https://www.tiktok.com/@eyra_music/video/7200347232015617286?_r=1&_t=8bLiJFCsd65

44.nastka.mura, 03.03.2023,

URL: https://www.tiktok.com/@nastka.mura/video/7206257853194177797?_r=1&_t=8bLcxffUtrJ

45.iddushivdushu, 29.01.2023,

URL: https://www.tiktok.com/@iddushivdushu/video/7194053911961963782?_r=1&_t=8bLdwk6F8BJ

46.Edwardrreese99, 15.11.2022,

URL: https://www.tiktok.com/@edwardrreese99/video/7166343469001231621?_r=1&_t=8aFaUsXDyqL

47.lgbtiqmilitary, 24.03.2023,

URL: https://www.tiktok.com/@lgbtiqmilitary/video/7214145398913486085?_d=secCgYIASAHKAESPgo8ziYd6Jy1SRry37XGWzTTSj02GYnOsotdNpKqaE3JNsk8nefMj2RuoP%2BGjBew9SxkuvJibCibDrMSjCjLGgA%3D&_r=1&checksum=8bbaa980a6758176964fa7e012f155497b4f1c8056d49ee43e529b9bb2a3edc7&preview_pb=0&sec_user_id=MS4wLjABAAAA9KYB23EwGfkR8Qx9gP0dDKmr0odNNA3L2TsQMciG0OpiSjk9bzYQajgpTeUWfDA7&share_app_id=1233&share_item_id=7214145398913486085&share_link_id=7D23483F-7FC5-42AB-9627-

[C71F9620E7B9&sharer_language=uk&source=h5_m&timestamp=1680974372&tt_from=telegram&u_code=d2bd03ibi376ke&ug_btm=b5836%2Cb2878&user_id=6607321703985938437&utm_campaign=client_share&utm_medium=ios&utm_source=telegram](https://www.tiktok.com/@lgbtiqmilitary/video/7214145398913486085?_d=secCgYIASAHKAESPgo8ziYd6Jy1SRry37XGWzTTSj02GYnOsotdNpKqaE3JNsk8nefMj2RuoP%2BGjBew9SxkuvJibCibDrMSjCjLGgA%3D&_r=1&checksum=8bbaa980a6758176964fa7e012f155497b4f1c8056d49ee43e529b9bb2a3edc7&preview_pb=0&sec_user_id=MS4wLjABAAAA9KYB23EwGfkR8Qx9gP0dDKmr0odNNA3L2TsQMciG0OpiSjk9bzYQajgpTeUWfDA7&share_app_id=1233&share_item_id=7214145398913486085&share_link_id=7D23483F-7FC5-42AB-9627-C71F9620E7B9&sharer_language=uk&source=h5_m&timestamp=1680974372&tt_from=telegram&u_code=d2bd03ibi376ke&ug_btm=b5836%2Cb2878&user_id=6607321703985938437&utm_campaign=client_share&utm_medium=ios&utm_source=telegram)

- 48.sonnechko4, 21.03.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@sonnechko4/video/7213021920281758982?_r=1&_t=8bKJkgetzV7
- 49.romanovanto, 07.09.2022,
URL: https://www.tiktok.com/@romanovanto/video/7140625645301665029?_r=1&_t=8bKKh0Qjybe
- 50.bbaassaamm, 16.04.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@bbaassaamm/video/7222534025939045638?_r=1&_t=8bmkkBxQ7ao
- 51.userav97tvvvdX, 11.02.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@userav97tvvvdX/video/7198828957637152006?_r=1&_t=8Zs1Kqc96ik
- 52.gottaloveeric, 14.02.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@gottaloveeric/video/7199959558482087174?_r=1&_t=8Ztk0yFuq6H
- 53.1pushkin_off, 28.11.2022,
URL: https://www.tiktok.com/@1pushkin_off/video/7171002554397084933?_r=1&_t=8ZtkTj7sJgk
- 54.islndtv, 10.09.2022,
URL: https://www.tiktok.com/@islndtv/video/7141799845341285638?_r=1&_t=8ZvU5Fi3IRi
- 55._ukraine_tjk 13.11.2022,
URL: https://www.tiktok.com/@_ukraine_tjk/video/7165483074099154182?_r=1&_t=8aVOBCT924z
- 56.azbuka.viynu, 08.02.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@azbuka.viynu/video/7197857519677492485?_r=1&_t=8bvAfU6LofN&social_sharing=v1
- 57.Vidsotok, 25.04.2023,
URL: https://www.tiktok.com/@vidsotok/video/7225878930941611270?_r=1&_t=8bvQ2fuVuPm&social_sharing=v1